

KRISTINA VUGDELIJA

**LOKALNO, REGIONALNO, ETNIČKI/NACIONALNO - RAZINE
I ČIMBENICI IDENTIFIKACIJE NA PRIMJERU
LOVINAČKOGA KRAJA**

Kristina Vugdelija
Cetinska 6
HR 10010 Zagreb
kvugdeli@ffzg.hr

UDK: 316.7:323.1(497.5 Lovinac)
392(497.5 Lovinac)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2010-12-03

Polazeći od pretpostavke kako se identitet konstruira u interakciji ja i drugog, autorica u radu analizira nekoliko razina identifikacije stanovništva lovinačkog kraja: lokalnu, regionalnu i etničku/nacionalnu s naglaskom na svijest o pripadnosti bunjevačkoj subetničkoj skupini.

Ključne riječi: Bunjevci, identitet, lovinački kraj

Uvod (mi i oni)

"Nema Ja bez Drugoga" vrlo je jednostavna formula u kojoj je sadržan temelj dugotrajnog i kompleksnog procesa formiranja identiteta. Pretpostavka o postojanju nekog *ja* koje se određuje nasuprot nekom *drugom*, odnosno, u slučaju kolektivnog identiteta, pretpostavka o nekim *nama* i nekim *njima* – osnovno je polazište istraživanja. Zajednica je, prema određenju britanskog antropologa Anthonyja P. Cohena, skupina ljudi koji imaju nešto zajedničko, čime se razlikuju od pripadnika drugih skupina i čiji članovi pripisuju, ili misle da pripisuju, slično značenje nekim stvarima te smatraju kako se ono razlikuje od značenja proizvedenog negdje drugdje¹. Identitet određene zajednice tako se u pravilu konstruira spram drugih, najčešće susjednih, skupina, pri čemu se

¹ A. P. COHEN, 1985, 12.

isticanje postojećih razlika tumači kao posljedica njihova međusobnog kontakta.² Zajednica prije svega postoji ako je uočavaju sami njezini sudionici³, stoga je upravo predodžbe stanovnika pojedinih lokaliteta o sebi i drugima potrebno ispitati da bi se odredile granice određene zajednice. Drugim riječima, istraživanje treba biti usmjereno na iskaze stanovnika kojima se očituje osjećaj pripadnosti određenoj skupini utemeljen na stvarnim ili zamišljenim distinktivnim obilježjima.⁴ Identifikacija se iz pozicije samih članova zajednice gradi upravo na tim obilježjima, takozvanim *markerima* identiteta, simboličnim označiteljima koje članovi neke zajednice rabe radi razlikovanja. Oni mogu biti zasnovani na objektivnim temeljima (razlikama vidljivim "izvana" kao što su, primjerice, govor, nošnja, neka gospodarska specifičnost, religija itd.) ili na subjektivnim, bez uporišta u zbilji, čiji je nastanak potaknut težnjom zajednice da se razlikuje (vrlo se često pojavljuju u obliku stereotipa ili vrijednosnih prosudbi koje skupine stvaraju jedne o drugima).⁵ Navedene su postavke osnovni teorijski okvir istraživanja čiji su rezultati prikazani u ovome radu. Na tom ću tragu govoriti o subjektivnim i objektivnim čimbenicima identiteta koje kazivači ističu kao razlikovna obilježja vlastitih zajednica.

Rad je rezultat terenskog istraživanja u općini Lovinac (južna Lika) koje je obavljano u dva navrata u ožujku i svibnju 2010. godine.⁶ Subjekt istraživanja lički su Bunjevci u tom području, a osnovni cilj bio je propitati identitet navedene skupine na trima razinama: lokalnoj, regionalnoj i etničkoj/nacionalnoj. Razine su određene okvirno: pod lokalnom razinom podrazumijeva se prostor općine Lovinac (i uže pojedina mjesta u okviru općine), regionalna se odnosi na područje Like, dok se na etničkoj/nacionalnoj razini analiziraju dvije identifikacijske kategorije, pripadnost dvjema skupinama – Bunjevcima i Hrvatima. Pritom treba naglasiti da te kategorije ne isključuju jedna drugu, odnosno pripadnost bunjevačkoj skupini može se tumačiti kao subetnička identifikacija jer znači i pripadnost Hrvatima, ali u specifičnom političko-povijesnom kontekstu dvije se identifikacije različito primjenjuju.⁷

² Usp. N. ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, 2003, 426.

³ Usp. J. ČAPO ŽMEGAČ, 1997, 71.

⁴ *Ibid.*

⁵ Usp. J. ČAPO ŽMEGAČ, 1997, 71-72, 75.

⁶ Istraživanje je provedeno u okviru kolegija *Prakse terenskog istraživanja* na pred-diplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, voditeljice prof. dr. sc. Milane Černelić pod mentorstvom Tihane Rubić, uz financijsku potporu projekta *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* voditeljice Milane Černelić. Zahvaljujem načelniku općine Lovinac Danijelu Jurjeviću na ljubaznoj pomoći prilikom terenskog istraživanja, posebice u preporuci kazivača te osiguranju prehrane i prijevoza po terenu.

⁷ Više u poglavlju III.

S obzirom na prethodno opisan teorijski okvir, u istraživanje sam krenula s pitanjem prema kome se i kako na svakoj razini zajednica određuje. Slijedeći teorijsku postavku Jasne Čapo Žmegač kako se "zajednica očituje u iskazima (diskursu) društvenih sudionika koji je konstruiraju",⁸ određena je osnovna terenska metoda, polustrukturirani intervjui. Pitanja su unaprijed pripremljena, ali služe samo kao smjernice; intervjui se, dakako, razlikuju od kazivača do kazivača.⁹ Fokus je na predodžbama i stavovima kazivača o temama koje su pitanjima obuhvaćene. Vratimo li se na početnu pretpostavku o "nekim nama" i "nekim njima", kao dvama osnovnim polovima u procesu konstruiranja identiteta, upravo su predodžbe zajednice o sebi kao odraz predodžbe o drugim skupinama s kojima stupa u kontakt i uspoređuje se¹⁰ ono što omogućuje uvid u čimbenike identifikacije.

Rad je podijeljen u tri veće cjeline u kojima se analiziraju pretpostavljene identifikacijske razine. Segmentirane su u nekoliko manjih tematski podijeljenih cjelina u kojima se objašnjavaju oni aspekti koji su se analizom terenske građe pokazali značajnima u procesima identifikacije i razlučivanju razina. U prvom će poglavlju biti riječi o teritorijalnom i značenjskom određenju vlastitog prostora, mjestima koja se unutar tog prostora smatraju u nekom pogledu istaknutima te o specifičnom odnosu dvaju istaknutih mjesta. U drugom će se poglavlju analizirati regionalna pripadnost i njezino iskazivanje simbolima, zatim stereotip pravog Ličanina te identifikacija u kontaktu s članovima druge (dalmatinske) regionalne zajednice. Konačno, treće poglavlje govori o svijesti o pripadnosti bunjevačkoj skupini koja se formira u odnosu spram druge skupine (Vlaha) te o pomaku u identifikaciji uvjetovanom političkim kontekstom.

1. Lokalni identitet

1.1. Općina Lovinac – unutrašnje i vanjsko određenje zajednice

Prostor terenskog istraživanja određen je kao općina, "teritorijalno-upravna jedinica društva i države",¹¹ dakle kao konstrukt nametnut izvana. S

⁸ *Ibid.*, 71.

⁹ Cilj istraživanja i njime uvjetovan kriterij odabira kazivača bio je dobiti što je moguće širu sliku, obuhvatiti kronološku dimenziju procesa identifikacije i pritom pokriti područje čitave općine (koliko je to bilo moguće), odnosno, dobiti uvid u predodžbe i stavove kazivača različite starosti, obrazovanja i spola. Intervjuirano je više od dvadeset kazivača iz različitih lokaliteta u općini (Lovinac, Sveti Rok, Ričice, Piplica, Vagan, Smokrić).

¹⁰ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1997, 71.

¹¹ <http://hjp.srce.hr/index.php?show=main> (zadnje gledano 20.12.2010.)

obzirom na prethodno navedene postavke (zajednica određuje samu sebe u kontaktu s drugom), pitanje je može li općina kao umjetno stvorena (uvjetno rečeno) zajednica funkcionirati kao identifikacijski okvir. Kazivače sam pitala koja naselja ulaze u sastav općine da bih vidjela podudara li se njihova percepcija s onom službenom. Na službenoj internetskoj stranici općine Lovinac stoji: "U sastav općine ulazi deset naselja: Gornja Ploča, Kik, Ličko Cerje, Lovinac, Raduč, Ričice, Sveti Rok, Smokrić, Štikada, Vranik",¹² ali u iskazima kazivača percepcija općine nešto je drugačija. Već pri samom nabranjanju sela i zaselaka ukazuje se na jednu bitnu stvar u poimanju općinskog teritorija: naglašava se sastav stanovništva. Iako pri određenju općine kazivači uglavnom ne navode svih deset naselja koja prema podacima na službenoj stranici ulaze u sastav općine, u pravilu navode pravoslavna sela. Jedan Svetoročanin (r. 1979.) tako kaže:

Evo to ovako izgleda [pokazujući kartu u knjizi, op.a.]. Općina Lovinac, ovo je Sveti Rok, Lovinac je u principu ovo. A Lovinac se sastoji od Vranika, Smokrića i Ličkog Cerja. Ovo je Ploča i Kik, ovo su Ričice. Znači u principu su tri, ovdje su tri kao župe katoličke, Sveti Rok, Ričice i Lovinac, a Gornja Ploča je kao taj pravoslavni, a'mo ga tako nazvat, dio. To je sve općina Lovinac, tako je. [...] I u principu je to većinsko katoličko stanovništvo iako postoji znači u Gornjoj Ploči i Kiku, znači tu je to, to, to selo je u principu gotovo sto posto pravoslavno i ovdje u Ričicama znači to je već na granici sa Gračacom, znači Štikada, danas je općina Lovinac, znači ovo je Lovinac bio prije, danas je ovdje općina Lovinac malo dalje, znači i Štikada je [dio općine, op.a.].

Druga kazivačica¹³ navodi šest naselja:

[S] time da kažem, ova što su srpska i koja su zapuštena i di nema nikoga, to se praktički ne broji. Odnosno, kad se kaže lovinački kraj da se misli na, ne znam, da se misli na Muntanju, Vagan, Lovinac, Sveti Rok naselje, Ličko Cerje, Ričice, znači to neko područje ovdje. A, um, Raduč, Gornja Ploča su onako malo već, malo izvan tako da kažem, kao lakše se to sve vidi na karti.

Već se, dakle, na samom početku istraživanja otvara pitanje *nas i njih*, postoje neki drugi od kojih se kazivači ograđuju iskazima poput: *To je pravoslavno. A ovo je ovuda hrvatsko.*¹⁴ Otkriva se da se unutar jedinstvenog

¹² http://www.lovinac.hr/index.php?content=Naselja_i_porijeklo_imena_lokaliteta (23. 12. 2010)

¹³ Rođena u Brinju 1983., živi i radi u Lovincu tri godine. S obzirom na to da nije Lovinčanka, svoje stavove i zapažanja iznosi s pozicije svojevrsnog vanjskog promatrača.

¹⁴ Tako ih je odredila kazivačica iz Vagana (r. 1932). Opozicija pravoslavno-hrvatsko ukazuje na identifikaciju s obzirom na konfesionalnu i nacionalnu pripadnost, ali više o tom odnosu u poglavlju III.

"teritorijalno-upravnog" okvira nalaze dvije različite zajednice koje su jasno razgraničene, između ostalog i teritorijalno, tako da se točno zna gdje su *oni*.

Osim kao općina, navedeno se područje označuje i sintagmom *lovinački kraj*. Da bih utvrdila postoji li razlika između dvaju određenja istog prostora, pitala sam kazivače što znači *lovinački kraj*. Kazivač iz Svetog Roka (r. 1979.) kaže: *Kad kažem lovinački kraj, onda mislim na raj (smijeh). To je, ovaj, često ćete vidjet kad kažu, kad se priča ili spominje il na internetu il negdje, kad pročitate lovinački kraj, onda je onaj raj podebljan. Ovaj, mislim na cijelu općinu Lovinac.* Kazivačica iz Lovinca (r. 1943.) na isto pitanje odgovara: *Mislim, cijeli lovinački kraj jer gledajte, kad pitate nekoga otkuda si, iz Lovinca. A on je možda pet, šest kilometeri ili deset kilometeri daleko od Lovinca. Lovinac je širok pojam ... Ne znam, za mene puno znači. Lijepo djetinjstvo, lijepa mladost, bez obzira na poteškoće, udala se, rodila djecu tu.* Jedan kazivač iz Piplice (r. 1929.) pak kaže: *To je naš zavičaj, to je naše mjesto rođeno i, i ponosni smo na to.* Sintagma *lovinački kraj* pokazuje se kao semantički dvoznačna. S jedne strane obuhvaća objektivnu, teritorijalnu dimenziju koja se značenjski podudara s *općinom Lovinac*, dok se s druge otkriva subjektivna dimenzija, afektivna veza kazivača prema prostoru koji smatraju "svojim". Osjećaj pripadnosti iščitava se posebice iz izraza *naš zavičaj*, a afektivnost i subjektivnost usporedbom vlastitog prostora sa snažno konotativnim pojmom raja, naglašavanjem osjećaja ponosa te pozivanjem na osobna iskustva koja su oblikovala percepciju i značenje sintagme *lovinački kraj*.¹⁵ Iako kazivači o *lovinačkom kraju* govore kao o vlastitom prostoru, pitanje o *lovinačkom identitetu* otkriva postojanje određenih razlika unutar tog prostora:

Često kod nas ljudi, ovaj, kad se predstavljaju, ne daju. Kaže jeste vi iz Lovinca, on kaže nisam. Ja sam iz Svetog Roka. To mi svi imamo, to mi svi imamo naglašeno, to i ja imam u sebi, uvijek naglašeno. [...] [M]i se svi

¹⁵ Dva značenja objašnjena u tekstu rezultat su analize iskaza kazivača. Povjesničar dr. sc. Marko Šarić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, podrijetlom iz Lovinca, čitajući ovaj rad u završnoj fazi, dao je znanstvenu pozadinu pojedinim razmišljanjima mojih kazivača te me uputio na dodatnu literaturu na čemu mu zahvaljujem. Dr. sc. M. Šarić ističe kako postoji i treće značenje sintagme *lovinački kraj*, a odnosi se na njezinu povijesnu dimenziju. Prema njegovu kazivanju, u popisu *Like i Krbave iz 1712. Lovinac nije bio samo selo, već i prostrano područje na istočnom rubu Ličkog polja između Velebita, Resnika, Jasenara, Troure i Zira kojemu su pripadala sva naselja koja mu i danas pripadaju izuzev Ploče, Kika, Raduča i Štikade. Izgleda da je Lovinac 1712. u prostornom smislu predstavljao kontinuitet s nahijom Cvituša iz osmanskog razdoblja u 16. i 17. stoljeću. U vojnokrajškom razdoblju taj je kontinuum potvrđen u postojanju Lovinačke satnije (kumpanije) br. 8 u sastavu Ličke pukovnije između 1746. i 1881., a koja je obuhvaćala 10 sela: Lovinac, Sveti Rok, Cerje, Ričice, Smokrić, Vagan, Kik, Vranik, Gornja i Donja Ploča. Nakon razvojačenja, bivša satnija je reorganizirana u općinu Lovinac u sastavu kotara Gračac i Ličko-krbavske županije.*

*Svetoročani izjašnjavamo kao Svetoročani, Lovinčani kao Lovinčani, Ričićani kao Ričićani. Znači mi rijetko naglašavamo općinsko porijeklo (smijeh). Znači, onaj iz Ričica [ne će] reć da je Lovinčan nit ćemo mi iz Svetog Roka reć da smo Lovinčani. To baš kad te neko pita jesi li ti Lovinčan, onda ćeš ti reć je, ja jesam iz općine Lovinac, al sam Svetoročanin.*¹⁶

Sličan sam odgovor dobila i od kazivača iz Ričica (r. 1939.) kad sam pitala bi li rekao za sebe da je Lovinčanin: *Pa ne bi reka da sam Lovinčanin, ja bi reka da sam Ričićanin. (smijeh) Uvijek su vam, uvijek iz tih zasela, makar mali, mali antagonizmi.*¹⁷

Ovime dolazimo do odgovora na pitanje postavljeno na početku. Općinski okvir ne funkcionira kao generalni okvir identifikacije, već se unutar njega uspostavljaju neki drugi okviri koji su uže lokalno određeni. Premda, na nekoj drugoj razini kazivači se ipak izjašnjavaju kao Lovinčani.¹⁸ Identifikacija je kontekstualno ovisna jer "svaki pojedinac, kao i zajednica, pojedinu razinu identiteta intenzivira s obzirom na to spram koga se identificira."¹⁹ Naime, kada se pripadnici lokalne zajednice identificiraju prema nekome "izvana", onda su iz Lovinca ili lovinačkog kraja, a to se posebice primjenjuje kada sugovornik ne poznaje dovoljno sva mjesta u općini. Međutim, kada su u pitanju dva pripadnika iste lokalne zajednice, uspostavlja se opozicija ja-drugi na razini sela ili zaselka unutar općine, *kraja*, u ovom slučaju na razini lokalnog identiteta, što pokazuje da se "mi-zajednica" konstruira u opreci s "oni-zajednica" te da su razine identiteta višeslojne.

¹⁶ Kazivač iz Svetog Roka (r. 1979).

¹⁷ Na pitanje smatraju li se Lovinčanima, samo kazivači iz Svetog Roka i kazivač iz Ričica ne odgovaraju potvrdno, dok kazivači iz drugih mjesta kao što su Vagan, Piplica i Smokrić o sebi govore kao o Lovinčanima. Prema objašnjenju dr. sc. Marka Šarića, *lokalni identiteti Lovinca, Svetog Roka i Ričica ponajprije su uvjetovani organizacijom rimokatoličkih župa: sv. Mihovila (osnovana 1704) koja obuhvaća Vranik, Vagan, Smokrić, dio Ličkog Cerja i sam Lovinac; sv. Roka (osnovana 1790) koja obuhvaća istoimeno selo i sv. Marije Magdalene (osnovana 1790) koja obuhvaća Ričice s dva manja zaseoka, Brničevo i Razbojinu. Lovinčanima se u užem smislu ("pravi Lovinčani") izjašnjavaju žitelji zaselaka: Piplice, Peregina Polja, Parčića, Brkića, Podevituše, Prpića, Šajera ili "centra", Volarice, Zdunića (Medvidovača) i Rasoje. Lovinčanima se ponekad deklariraju i stanovnici Vranika, Vagana, Smokrića i Cerja jer potpadaju pod lovinačku župu i pokapaju se na lovinačkom groblju. U tom je smislu posebno zanimljiv slučaj kazivačice rođene u Perušiću (izvan općine Lovinac) i udane u Vagan, koja za sebe kaže da je Lovinčanka: Lovinčanka, da šta neg Lovinčanka! Ja sad što gonim sa svojima u Perušiću, ne dam na Lovinac. Meni je tu ljepše, Lovinac je ljepši, iako je i Perušić isto koji ukazuje na ulogu subjektivne percepcije u identifikaciji.*

¹⁸ To potvrđuje primjer kazivača iz Svetog Roka (r. 1943): *Recimo ja znam kad sam bija u vojski, onda oklen si, iz Like, oklen iz Like, iz Gospića, oklen iz Gospića, jesi baš iz Gospića? Nisam. Onda odaklen? Pa iz Lovinca, jel je bilo Lovinac kao općina. Pa jel baš iz Lovinca? Nije iz Lovinca, nego iz Svetog Roka.*

¹⁹ T. RUBIĆ, 2004-2005, 125.

1.2. *Istaknuta mjesta u općini*

S obzirom na izraženu užu lokalnu identifikaciju koja ukazuje na postojanje određenih, riječima kazivača, antagonizama, postavlja se pitanje koje razlike među pojedinim mjestima uvjetuju njihov nastanak. Kazivačima sam postavljala pitanje je li njihovo ili neko drugo mjesto po nečemu posebno, različito od ostalih. Najčešći odgovori bili su poprilično neutralni i ukazivali više na međusobne sličnosti, negoli na razlike. Ipak, i u takvom određenju vidljivo je nastojanje da se pojedina zajednica (naselje) razlikuje od drugih, iako bez objektivnih temelja, što rezultira identifikacijom koja se može svesti na jednostavan iskaz "kod nas je ljepše".²⁰ Za takvim identifikacijskim postupkom poseže, primjerice, kazivačica iz Vagana (r. 1932.) govoreći: *Ah, a svak voli ono di se je rodije i računa da je undeka najlipše, a i jednako je, jednako je to sve.* Govoreći o međusobnim sličnostima, kazivači se referiraju na prilično neodređenu kategoriju, običaje: *nema razlike nikakve po tim našim selima, to je sve bili jednaki običaji.*²¹

Međutim, suprotno prvotnim tvrdnjama kako među pojedinim mjestima nema razlike, daljnjim razgovorom s kazivačima pokazalo se kako dva naselja iz perspektive stanovnika općine nekim svojim obilježjima ipak "odskaču" od ostalih, Lovinac i Sveti Rok. Obilježja dvaju mjesta koja kazivači ističu kao razlikovna imaju "objektivni" temelj. U slučaju Lovinca radi se o "funkciji" općinskog središta i jednoj gospodarskoj specifičnosti (sajmu), a u slučaju Svetog Roka o obliku društvenosti (proslava lokalnog patrona 16. kolovoza) koji se, iako nije specifičan isključivo za to naselje, ističe svojom velikom posjećenošću.

1.2.1. *Lovinac – centar*

Naselje Lovinac administrativno je središte općine pa se samom tom funkcijom razlikuje od ostalih naselja.²² Međutim, za identifikaciju Lovinca unutar postavljenog teorijskog okvira, od ključnog je značaja percepcija Lovinca kao središta iz perspektive samih Lovinčana i stanovnika ostalih naselja. Jedan kazivač iz Piplice (r. 1929.) govori o svom mjestu uspoređujući ga s Lovincem, pri čemu naglašava centralni položaj i značaj Lovinca u odnosu na svoje mjesto, a u isti okvir smješta i druga mjesta u općini: [N]*ekad se*

²⁰ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1997, 72.

²¹ Kazivač iz Piplice (r. 1934).

²² Potvrđuje to i Luka Pavičić u svojoj monografiji tvrdnjom kako je središnji (geografski) položaj naselja Lovinac u općini uvjetovao "da se tu razvije upravno središte, što je cijelom naselju dalo specifično obilježje" (L. PAVIČIĆ, 1987, 140).

Lovinac zvao grad jer ode kad bi ko iša, ku' ćeš, idem u grad. To je bio Lovinac, bilo je par gostiona, dućančići dva – tri. [...] Slabi putevi bili, bilo se siromašno [u Piplici, op. a.] i tako. [...] A taki su bili, taki su bili svi zaselci oko Lovinca. Osim onog u centru. Tu su malo ljudi bili lakše živili. Govoreći o drugim mjestima/naseljima sličnima njegovu iznosi svojevrsan vrijednosni sud o načinu života u centru koji karakterizira kao moderan, "gradski" i vrednuje ga negativno nasuprot njihovu načinu života koji bismo mogli nazvati seoskom "idilom":

Al je bila sva sreća u nas koji smo bili van, van mjesta, van trgovine, na selu kao Piplica, Vagan, Smokrić, ako ste čuli za to, pa bili smo u tome sretni što na te komunikacije, na te puteve i na to, niko na to nije obazira se. Da imamo brdo za leđima, da nas ima stoka kud izać, da nismo, um, centrirani, da nismo u onome, u onome, um, svak svoje, idemo u glavicu, siječemo drva, čuvamo ovce, koze, krave...

Slična percepcija Lovinca prisutna je i u kazivanju jednog Smokrićana (r. 1942.), ali popraćena nešto izraženijom negativnom atribucijom: *Odeka iz mjesta, iz Lovinca, oni se gizdaviji drže. U odnosu na okolo. Gizdaviji, pametniji, ono kao građani. A ovi drugi po ovim čokovima, budžacima, zapečkima okolo, oni su ka ljudi manje vrednosti i tako.* Takvu negativnu atribuciju potvrđuje i kazivačica iz Svetog Roka (r. 1945.) koja u sličnom kontekstu ironično naziva Lovinac *centričkom*.

Iz perspektive samih Lovinčana također proizlazi slika Lovinca kao centra. Jedan od njih (r. 1928.), govori kako je u Lovincu bilo *desetak trgovina, pet-šest gostiona, mesn'ce dvije, pa i tri; onaj koji pravi cipele, onaj koji pravi opanke, onaj koji šije odijelo, to smo sve imali. Imali smo pekara svog koji je imo prvoklasni kruh.* O Lovincu prije Drugog svjetskog rata govori i jedna Lovinčanka (r. 1934.):

[I]mao je banku, obrtništvo sve, postolar, šnajder, um, stolar, um, sve, sve mislim. Imao je singer tečaj, imao je svog liječnika, zubara, imao je osam tisuća stanovnika, sad ima jedno šesto, sa cijelom općinom. I tako, ovaj, trgovina je bilo devet, mješovitih... Tako da je Lovinac bio živahan, imao je svoje plesne tečajeve, imao je, održavali su se maskenbali [...], u svakoj drugoj kući je bio klavir.

Prema njihovim riječima, Lovinac je u razdoblju do Drugog svjetskog rata funkcionirao kao administrativno, trgovačko, ali i kulturno središte općine. Razlikovao se od ostalih mjesta s obzirom na način života i privređivanja (tercijarne djelatnosti, dok su se u ostalim mjestima stanovnici pretežito bavili stočarstvom i poljoprivredom), razvijenost infrastrukture i dobru prometnu povezanost iz čega proizlazi i svojevrsna opreka urbano-ruralno koja se nazire u

iskazima poput *nekad se Lovinac zvao grad* ili mi "ne-Lovinčani" živjeli smo *van mjesta, van trgovine, na selu* u kojoj urbani pol zauzima Lovinac, a ruralni ostala mjesta.²³

Drugo razlikovno obilježje koje se gotovo redovito pojavljuje u iskazima o Lovincu je lovinački sajam koji je, prema sjećanju kazivača, postojao od razdoblja prije Drugog svjetskog rata²⁴ do Domovinskog rata. Lovinac je bio izrazito bogat *blagom* (stokom) i bio je, opet prema riječima i sjećanjima kazivača, glavno središte te grane gospodarstva. Jedan Svetoročanin (r.1929.) kaže kako je lovinački sajam *najveći sajam bije. Za stoku. Veći još neg u Gospiću. To utorkom kad dovede, to nisi moga proć gori, volova kakvi bilo. Dva vola po dvi tone, i priko dvi tone su bili teški. Ovaca, svinja, pa ti ne znaš šta nije bilo. Kazivači spominju kako su na sajam najviše dolazili Dalmatinci, mesari, koji su otkupljivali stoku: [N]ašeg je blaga odlazilo u Dalmaciju na aute. E. Od, od onoga prvoga rata čet'res četvrte, pete, šeste pa do ovog rata to je, to su Dalmatinci dolazili svakog utorka po pe', šest, po sedam, osam auta, tu su se tovarili voli, konji, janjci, krave, sve se prodavalo i odvozilo.*²⁵ I u ovom slučaju ističe se centralni položaj Lovinca, ali u drugačijem kontekstu jer se to značenje centra ne odnosi više samo na općinski, već i na širi, regionalni (čak i međuregionalni) kontekst. Dva spomenuta obilježja nalazimo i u noveli *Naš Gospodin nad Likom* Mile Budaka²⁶ u kojoj se metaforički govori o Lovincu kao sredini svijeta i spominje ga se kao središte trgovine za cijelu okolinu.²⁷

²³ Percepciju Lovinca kao urbanog mjesta potvrđuje i Mile Japunčić pišući kako je u vremenu do Drugog svjetskog rata "lovinački kraj postajao sve razvijeniji, a osobito *grad* [kurziv pridodan] Lovinac" (2000, 131) koji je tada bio "...značajno gospodarsko središte i mjesto sastajanja različitih ljudi: od trgovaca do političara i obavještajaca svih kategorija" (*Ibid.*, 131).

²⁴ Prema Japunčiću sajam se počinje održavati utorkom od 1923. godine; dotad je bio četvrtkom. (M. JAPUNČIĆ, 2000, 131).

²⁵ Kazivačica iz Vagana (r. 1932).

²⁶ Mile Budak, književnik i političar, rođen je u Svetom Roku. Novela koju navodim dio je zbirke *Opanci dida Vidurine* prvi put objavljene 1933. Tekst na koji se pozivam prvenstveno je književni, ali iz etnološke perspektive zanimljiv s obzirom na to da se lokalno stanovništvo u nekim aspektima identifikacije poziva upravo na Budaka i njegovo djelo, ali ne u smislu vrednovanja njegova književnog stvaralaštva, već na neke sadržajne aspekte njegova djela tako da Budak ima funkciju svojevrsnog simbola. Osim toga, iz perspektive književne znanosti *Opanci dida Vidurine* dio su trećeg tematskog ciklusa njegova opusa koji tematizira "ličko selo i ljude, kao malu zatvorenu i izoliranu cjelinu, želeći ponajprije opisati kulturnu, antropološku, civilizacijsku, kršćansko-patrijarhalnu zajednicu" (C. MILANJA, 1996, 6-7) pri čemu "ukazuje na nekoliko temeljnih sastavnica toga kulturnog modela" (*Ibid.*, 7). Iz tog razloga, kao i zbog svojevrzne "insajderske" perspektive samog Budaka koju u djelu iznosi, smatram utemeljenim iščitavati iz njega neke aspekte identiteta istraživane zajednice.

²⁷ M. BUDAK, 1996, 12.

Važno je napomenuti kako se takva slika Lovinca odnosi samo na spomenuto razdoblje, dok se danas te razlike više ne uočavaju. Govoreći o dvama opisanim razlikovnim obilježjima, kazivači se redovito referiraju na ono što je Lovinac nekad bio. U slučaju isticanja centralnog značaja Lovinca sa svojevrsnim, uvjetno rečeno, urbanim predznakom, referiraju se na razdoblje do Drugog svjetskog rata, dok se o sajmu govori u vremenskom periodu do Domovinskog rata. Ondašnja se situacija uspoređuje s trenutnom poratnom situacijom, pri čemu se u iskazima često pojavljuju formulacije poput *to je bilo nekad, a sad ništa*, a od spomenutih razlikovnih obilježja aktualna ostaje samo formalna funkcija općinskog središta.

1.2.2. *Sveti Rok i Rokova*

Kao jedno od razlikovnih obilježja Svetog Roka, jedan kazivač ističe najveći broj stanovnika i veličinu samog naselja (*geografski najveći*).²⁸ Nekoliko se kazivača osvrće na činjenicu da je u Svetom Roku rođen Mile Budak koja im je priskrbila etiketu ustaškog mjesta.²⁹ Međutim, ono po čemu kazivači najviše izdvajaju Sveti Rok od ostalih mjesta je takozvana *Rokova*, proslava lokalnog patrona svetog Roka 16. kolovoza. Osim u okvirima "šire" lokalne zajednice (na području općine), ističe se i u okvirima regionalne zajednice. Rokova je percipirana kao *najveća fešta u Lici*,³⁰ *na čitavoj Liki najjače sakupljalište*.³¹ *Rokova*, prema kazivanjima, ima kohezivnu ulogu u zajednici:

Taj dan svetog Roka kod nas je najveći sajam na teritoriju općine Lovinac, ovaj, um, kad se svi naši vraću. 16. 8. svake godine da vidite koliko ljudi ovde ima, a svi su odavde. Pa to, to bi bio milijonski grad, tako reć, mislim auti, to je auto na autu, i od svakud dolaze, sve naši ljudi. Ali Rokova, zasigurno najveći sajam, najviše ljudi dolazi tad, em zbog godišnjih odmora, em zbog toga što smo mi tad baš ekstra onako hrvatski orijentirani, ono, tad se pjevala, tad se išlo u... 16. 8. bi otišlo naših ljudi u zatvor hrpa, zašto? Zato jer se moralo zapivat ustaška pjesma, hrvatska na sajmu pa kud puklo da puklo, pa

²⁸ Potvrda tome nalazi se i u monografiji *Lovinac*. Autor ističe da je Sveti Rok "najveće selo Lovinačke općine, ..., razbacano na velikom prostoru od 104, 6 km²" (L. PAVIČIĆ, 1987, 153).

²⁹ S obzirom na to da se sasvim mali broj kazivača osvrnuo na Milu Budaka tom pitanju, a fokus mog istraživanja nije na političkim aspektima identiteta, više o toj temi vidjeti u radu Mihovila Gotala objavljenom u ovom broju Senjskog zbornika.

³⁰ Kazivač iz Svetog Roka (r. 1939).

³¹ Kazivač iz Svetog Roka (r. 1943).

*u zatvor, u zatvor! To je naše uvijek kopalo, vraćalo, uvijek za Rokovo ovamo i dan danas, Rokova je najposjećeniji dan, 16.8. je najposjećeniji dan u Svetom Roku, a u općini Lovinac tad ima najviše stanovnika.*³²

Osim kohezivne uloge proslave, iz navedenog citata vidljiva je i njezina identifikacijska uloga na dvjema razinama. Prva je lokalna jer je to ipak sveteročka proslava, a svojim sudjelovanjem iseljeni Sveteročani potvrđuju pripadnost zajednici, dok se druga identifikacijska uloga odigrava na nacionalnoj razini, ali u specifičnom povijesno-političkom kontekstu.³³ Uz *Rokovu* kao svojevrsan simbol, govorenje o *Rokovoj* u superlativima (*najveći, najposjećeniji, najmasovnije...*) možemo također protumačiti kao identifikacijski mehanizam: apsolutiziranje neke osobine radi diferencijacije,³⁴ posebice uzmemo li u obzir da se i u drugim dvjema župama također održavaju proslave lokalnih patrona.³⁵

1.3. Samo nemoj priko pruge - Lovinac vs. Sveti Rok

Kako je napomenuto u uvodu, u bliskom kontaktu dviju skupina koje nisu podijeljene bitnim kulturnim razlikama, težnja za razlikovanjem često rezultira markerima identiteta lišenima objektivnih temelja, što se očituje u postupku stereotipizacije, pripisivanju određenih karakteristika članovima neke zajednice bez "objektivnog" obrazloženja. Pritom bit stereotipa nije u njegovoj (ne)istinitosti, već u činjenici da proizlazi iz odnosa dviju skupina.³⁶ U razgovoru s jednom kazivačicom³⁷ postavila sam prilično neodređeno pitanje, kakvi su odnosi između pojedinih mjesta u općini, a njezin je odgovor ukazao na postojanje odnosa baziranog na stereotipima između dvaju istaknutih (v. prethodno poglavlje) mjesta:

Klasika znači, tipa Lovinčani i Sveteročani se nikad nisu volili i jedni na druge uvijek su si konkurencija. [...] S obzirom na to da je Lovinac nekako

³² Kazivač iz Svetog Roka (r. 1979).

³³ S obzirom na to da fokus istraživanja nije bio na političkim aspektima identiteta, ovdje upućujem samo na identifikacijski potencijal navedene proslave koji bi trebalo dodatno istražiti.

³⁴ Usp. J. ČAPO ŽMEGAČ, 1997, 76.

³⁵ Uz Svetog Roka kazivači navode i druge dvije katoličke župe u općini: svetog Mihovila (*Miolja*) u Lovincu i svete Marije Magdalene (*Mandalina*) u Ričicama. Spomen tih dvaju patrona, za čije se blagdane također održavaju slične proslave (za Mihovila 29. rujna, a za Mariju Magdalenu 22. srpnja) u funkciji je usporedbe, predstavlja potencijalni čimbenik identifikacije s obzirom na to da se naglašava kako ni *Miolja* ni *Mandalina* nikad nisu tako posjećeni kao *Rokova*, iako i za to kazivači navode "racionalno" objašnjenje: *Rokova* se održava usred ljetne sezone kad je najviše ljudi na godišnjim odmorima.

³⁶ Usp. J. ČAPO ŽMEGAČ, 1997, 72, 76.

³⁷ Kazivačica je doselila u Lovinac.

središte ajmo reć općine Lovinac, Svetoročanima to baš nikako nije pravo, jel? Jer Sveti Rok i Lovinac su jedina dva malo veća naselja ovdje i uvijek je bila neakva konkurencija među njima.

Postojanje takvog "suparničkog" odnosa potvrdila je i većina ostalih kazivača koji su usto još naveli i dvije, naoko objektivne, sporne točke na kojima je izgrađen. Prva je teritorijalno razgraničenje dvaju naselja, smještaj željezničke pruge koja je općeprihvaćena granica između Lovinca i Svetog Roka, o čemu govori jedan Svetoročanin (r. 1979.):

[P]ruga u Svetom Roku na primjer, ona se nalazi u Svetom Roku i ona je na teritoriju Svetog Roka, a na njoj piše Lovinac. To su stvari koje Svetoročanima smetaju, mislim, u Svetom Roku si, piši Sveti Rok, ono, ne znam, ako si u Raduču piše Raduč, pa nije Raduč, nije općina nikad bio, a piše Raduč, zašto ne piše u Svetom Roku je pruga, ona je katastarsko područje Sveti Rok, Lovinac je od Ričine ovamo. Tako da ovaj, ali eto, mislim, i sad je sad tu ispalo da je podjela Lovinca pruga; nije pruga, to je još dosta metara ili kilometara između.

O poimanju pruge kao granice *nas i njih* govori i jedna kazivačica iz Piplice (r. 1957.) prisjećajući se priča iz djetinjstva: *Ja znam da je meni moja mama govorila kad smo bile curice: 'nemoj samo priko pruge', to znači s one strane. [...] Kao nemoj priko pruge, nemoj se udat jer je tamo Sveti Rok. Tamo priko pruge jer su tamo kao oni.* Druga je sporna točka izvor *Vrilo mudrosti* koji se danas nalazi u Svetome Roku. Kad sam jednog kazivača upitala po čemu je Sveti Rok poznat, naveo je upravo taj izvor, ali usto prokomentirao: *...i oko toga Vrila mudrosti se Lovinčani, oni ovamo susjedno mjesto, oni isto tako govore da su oni [Svetoročani, op.a.] to njega oteli, da je to bilo njivo, ko će to znat, mislim to su ta nagađanja selska,*³⁸ dok jedna kazivačica iz Piplice (r. 1923.) tvrdi kako je *Vrilo spadalo amo Lovincu, ali oni su ga prisvojili.* Međutim, na pitanje kako je do toga došlo odgovara da ne zna, da takvo tumačenje potječe još *od pantivijeka.* Izvor znanja o navedenim spornim točkama u odnosu Lovinca i Svetog Roka nepoznat je. Znanje o tome shvaća se kao nešto samorazumljivo i ne zna mu se podrijetlo. Potvrda takvom shvaćanju je i stav kazivača o karakteru tog odnosa: *[O]vdje baš postoji nešto između Svetog Roka i Lovinca, opće, ja ne znam zašto, ne znam, tipa rúgā.*³⁹ "Suparnički" odnos između dvaju naselja koji potječe *od pantivijeka* prisutan je, prema riječima kazivača, u svakodnevnoj komunikaciji. Manifestira se kao specifičan oblik verbalne komunikacije, prema riječima jednog Svetoročanina:

³⁸ Kazivač iz Svetog Roka (r.1943).

³⁹ Kazivač iz Svetog Roka (r. 1979).

Selsko malo nadmudrivanje i malo pribacivanje... To je zericu zabavno. I dalje funkcionira u obliku stereotipa, i to iz obiju perspektiva, a stereotipne se atribucije uklapaju u verbalne forme (anegdote ili vica). Lovinčani su od Svetoročana atribuirani kao *škrtaroši*, što potječe, riječima kazivača, *iz starine*, ali stereotip je i danas djelatan o čemu govori i sljedeća anegdota koju prepričava jedan od njih:

[J]edan moj prijatelj iz Svetog Roka, priča foru kao dođeš na raskrižje, čovjek je na raskrižju. [...] Ti ga trebaš pitat u kom smjeru da ideš. Znači, nalaziš se tamo na križanju Lovinca i Svetog Roka i pitaš gdje je Sveti Rok. A ti ne znaš dal on laže ili govori istinu. Kako mu postavit pitanje da ti ovaj kaže, da ti znaš kud moraš ić, dal ćeš u Lovinac il ćeš u Sveti rok. I ovaj, i sad ovaj smišlja, smišlja, smišlja, smišlja i kaže: znam kako! Hm, ako je on iz Lovinca ili iz Svetog Roka, vodim ga u birtiju kod Ivanke. To je na tom raskrižju birtija. I ako on plati piće, on nije iz Lovinca (smijeh)! Znači on ako je Lovinčan, ne će ti platit piće, što nije istina. Puno sam pića popio od Lovinčana, ali tu je bilo, znači ta naprezanja jesu bila, znači Lovinčani su malo škrtiji, ovo ono, mi smo uvijek se razbacivali Svetoročani, ali to nije pravilo.⁴⁰

U ovom se primjeru očituje perspektiva Svetoročana. Iako to nije eksplicitno iskazano, naglašava se darežljivost kao osobina Svetoročana naspram škrtosti Lovinčana; pozitivna atribucija *nas*, a s druge strane negativna atribucija *njih*. Druga anegdota koju je ispričao također jedan Svetoročanin (r.1943.) opet potvrđuje stereotip, ali na nešto drugačiji način. U središtu je njihova predodžba o sebi (predodžba jednog Lovinčana) kojom kazivač legitimira formiranu vlastitu predodžbu o njima (i njihovi kažu da su oni takvi):

Bije jedan ovaj, sad ću vam ispričat, on je bije kao sada, zvali ga Martin biližnik, on je bije rodod iz Lovinca, on je krstije dicu, ono upisiva dicu tamo, bije matičar, i za sve je on izdava papire, i on je reka kad mu čoek iz Svetoga Roka dođe da on zna da će biti počašćen, a veli iz Lovinca da sam mu napravio čitavu, iako su moji, veli, nema časti (smijeh)!

Drugi se Svetoročani u svojim iskazima karakteriziraju kao *pošteniji* ili *bolji*⁴¹ od Lovinčana, bez ikakva detaljnijeg i preciznijeg određenja. Iz perspektive Lovinčana, Svetoročani su *silni*: [O]ni su malo, Svetoročani, oni su, ima jedna razlika, ne znam, nije to ništa veliko ni ružno, ali mi smo ti Lovinčani

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Primjerice, jedan kazivač iz Svetog Roka (r. 1939) kaže: *A čuješ, mi (Svetoročani, op. a.) smo vaik pošteniji bili (smijeh). Di got dođeš možeš reć, to i oni znadu, samo ne priznaju oni to....A u svakom pogledu mi smo bili poštenu i dan danas, to je ostalo tradicija., dok jedna Svetoročanka (r. 1931) tvrdi: Ne što sam ja tu, nego et', istina, istina! Istina, poštenu! I bolji i bolje će t' dat, bolje će t' sve, neg' oni!*

*kao ti ljudi, ovaj, koji pribjegavamo dobrim odnosima, nismo silni. Oni su uvijek bili ono malo bahati.*⁴² Jedan Smokrićanin (r. 1942.) kaže da *oni uvijek nešto imaju brojiti*, a jedna kazivačica iz Piplice (r. 1923.) tvrdi da *su bili silni, oni bi se pobili odma*. Sami za sebe Lovinčani kažu da *su više bili, kak bi rekla, više kao školovaniji za ono vrime*⁴³. Kazivač iz Piplice (r. 1929.), govoreći o sebi kao o Lovinčaninu, također ističe tu karakteristiku: *[N]as zvali mudre, mudri Loce. Lovinčani - Loce. Mudri Loce i bili smo i bilo je odalen ljudi vani školovani*. To potvrđuje još jedna kazivačica (r. 1934.) riječima: *Lovinac je uvijek, kako bi rekla, intelektualno odskako od ovih ostalih, ostalih mjesta*. Poneki se aspekti ovakvog odnosa Lovinca i Svetog Roka daju iščitati iz već navedene Budakove novele u kojoj se iz perspektive dvaju likova iznosi izrazito pozitivno vrednovanje Lovinca i Lovinčana, uz poneke atribucije (mudrost) koje se javljaju i u iskazima kazivača:

- *Kakvi su ti ljudi Lovinčani iz sredine svijeta? – upita Gospodin.*

- *Divni, krasni ljudi, Učitelju. Tu je trgovina za cijelu okolinu. Krasni dušom i obličjem kao i svi pravi Ličani, samo su nezadovoljni.*

Gospodin ga pogleda kao da se tobože čudi.

- *Da, Rabi. Nezadovoljni su, jer vjeruju, da im oni iz Ploče pokradoše više nego Lovinčani mogu vratiti, a za Svetoročane drže da ih izvaraše više nego oni mogu naplatiti u povišici cijena.*

- *Zašto ih ne tuže? Zemaljski su sudovi zato tu.*

- *To bi bila sramota, Rabi. Pravi Ličanin se rijetko svađa – on samo pamti! – ali ne tuži sudu nikada, jer zna, da u njegovoj stvari ne može nitko bolje suditi nego on sam.*

- *Kako bismo onda pomogli Lovinčanima? – upita Učitelj kušajući Svetoga Petra.*

- *O, Rabi! – usklikne Svetac- Ti znadeš, da Lovinčani sami sebi pomažu!*

- *Zašto se onda tuže?*

- *Samo tako, Rabi! Da se drugi ne dosjete!*

Gospodin se blago nasmiješi i reče:

- *Ipak, da se Lovinčanima olakša, neka baš na sredini svijeta poteče vrelo, koje će biti Vrelo Mudrosti. Tko se iz njega napije, niti će moći biti prevaren, niti će mu se moći ukrasti.*

- *A on, Rabi? – upita svetac bojažljivo. – Hoće li on moći ukrasti i prevariti?*

- *Ne! Ni on!*

⁴² Kazivač iz Piplice (r. 1939).

⁴³ Kazivačica iz Piplice (r. 1957).

- *Učitelju, onda makni to Vrelo iz Like!*
- *Ništa se ne boj, Simone, Sine Jonin – reče Učitelj, razumjevši Petrove riječi.*
- *Ličani će ubrzo znati razvodniti i svetu vodu Vrela Mudrosti...*
- *Da, da. Pogotovo Lovinčani! – odgovori svetac umireno.*
- *Jest. Jer su najmudriji.*⁴⁴

Upravo se na Budakovo djelo poziva i kazivačica iz Lovinca (r. 1934.) tumačeći odnos Lovinčana i Svetoročana. Budak u tom smislu predstavlja autoritet *njihovog* kako bi predodžba o njima (a samim time i o sebi) dobila legitimitet: *A sam Mile Budak, ako vi niste čitali njegove knjige. [...] A on kaže da su Svetoročani, da su Lovinčani bolji od Svetoročana. I to ja njima kažem.* Vidljivo je kako identifikacija i jednih i drugih počiva na stereotipima. I oni naizgled "objektivni" temelji na kojima se "antagonizam" gradi nemaju pokrića jer je znanje o izvorima takva odnosa Lovinca i Svetog Roka stečeno predajom i ne zna mu se točno podrijetlo, dakle, usmenost je glavni medij prenošenja znanja i predodžbi jednih o drugima. Činjenica da je stereotip i danas aktualan, da "antagonizam" postoji kao oblik verbalne komunikacije, svjedoči o ulozi subjektivnih čimbenika u izgradnji zajednice kao i o njezinoj težnji za isticanjem vlastite posebnosti na široj lokalnoj razini.

II. Regionalni identitet

2.1. Jesu li Lovinčani Ličani?

Regionalno određenje proizlazi iz geografskog smještaja pa bismo, s obzirom na to da se općina Lovinac nalazi u južnom dijelu Like, Lovinčane nazvali Ličanima. Upravo je lička pripadnost bila glavnim predmetom razmatranja na ovoj razini. Pitanje o toj pripadnosti dalo je jednoznačne odgovore; ona je neupitna jer svi kazivači sebe smatraju Ličanima. Ipak, i takav neupitan izraz pripadnosti zahtijeva detaljnije razlaganje, stoga ću u sljedećim poglavljima pokušati odgovoriti na nekoliko pitanja koja se tiču ove razine identifikacije, od načina prezentacije ličkog identiteta preko pitanja postoje li razlike između lovinačkog kraja i ostalih dijelova Like do predodžbe o "pravom" Ličaninu.

2.1.1. Simboli ličkog identiteta

Na pitanje razlikuje li se Lovinac po čemu od ostalih dijelova Like, nekolicina kazivača odgovara kako ne uočavaju razliku i da je na toj razini više međusobnih sličnosti. Tako, primjerice, riječima jednog kazivača iz Svetog

⁴⁴ M. BUDAK, 1996, 12-13.

Roka (r. 1943.), svaki kraj *ima svoje i te običaje i tradicije*, ali ne postoji nešto specifično po čemu bi njihov kraj u okviru Like bio prepoznatljiv. Tvrdi da postoji puno sličnosti s ostalim dijelovima, ali ne navodi o kojim je sličnostima riječ. S obzirom na to da je riječ o nadlokalnoj razini identifikacije koju, prema J. Čapo Žmegač, karakterizira izostanak izravnih kontakata članova zajednice, identitet se konstruira različitim simboličkim sredstvima.⁴⁵ Budući da je Lika ponajprije percipirana kao prostor istosti, identifikacija se zasniva na simbolima koji su zajednički (svim) Ličanima. U razgovoru s kazivačicom koja je zaposlena u turističkoj zajednici pitala sam na koji se način Lovinac prezentira "prema van". Uglavnom su to sajmovi na kojima se izlažu tradicijski proizvodi,⁴⁶ a Lovinac se predstavlja nečim *što je ovako domaće, to smatramo kao dobrom prezentacijom kraja, jer kažem, ima ovdje ljudi koji, ne znam, imaju i svoj med i svoju medenu rakiju i sir i tako i onda smatramo da je to u biti najbolje kad nešto domaće ponudiš.*⁴⁷ Proizvodi koji se izlažu smatraju se karakterističnima za Liku, ali naglasak je na tome da su proizvedeni u Lovincu. Dakle, prehrambeni proizvodi imaju ulogu čimbenika identifikacije. Na tom tragu pitala sam kazivače koju bi hranu naveli kao karakterističnu ličku. Kazivačica iz Vagana (r. 1935.) ističe da je običaj *peč krumpir kao police i peč slaninu il na krompiru il onako jest sir i slaninu. Ovaj, samo je bio ovuda ovaj kockasti sir, ovako od tvorila, bila od drva, samo to bilo ovdje u Liki.* Jedan kazivač iz Smokrića (r. 1942.) pak iznosi duhovit (ali znakovit) komentar: *[N]aš čovjek, ako nije jeo janjetine, on računa da je osta gladan. [...] [O]n ne vjeruje ničemu neg slanini i janjetini.* Ostali kazivači kao karakteristične ličke prehrambene proizvode također navode sir *škripavac*, a uz to još *pole* i slaninu, dok u kontekstu tradicijske prehrane (*ono što se jelo prije*) ističu kako su najčešće jeli palentu,⁴⁸ kupus, grah i kukuruz.

Sljedeći bi aspekt identifikacije Ličana obuhvaćao odijevanje, odnosno, dijelove tradicijske ličke nošnje koji u ovom kontekstu imaju funkciju simbola regionalnog identiteta. Među njima je crvena lička kapa (Sl. 1.) vjerojatno najprepoznatljivija. Iako funkcionira prvenstveno kao lički simbol, postoji i

⁴⁵ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1997, 72.

⁴⁶ Kazivačica je navela tri: *Lika u fokusu, Jesen u Lici i Eko-etno.*

⁴⁷ U to se uvjerila i naša istraživačka ekipa već prvog dana na terenu kad su nam na prezentaciji u Poljoprivrednoj zadruzi servirali ličku hranu: *pole*, sir *škripavac* i medenu rakiju, ali i ostalih dana boravka na terenu, gdje su nas domaćini nudili uglavnom *polama*, sirom, slaninom i rakijom šljivovicom.

⁴⁸ Jedan kazivač iz Piplice (r. 1929) govoreći o tome kako se nekad živjelo i radilo u njegovom selu (*Radili, čuvali ovce, čuvali krave, orali, kopali, sikli drva, nije bilo motorne pile, neg sve pogon na palentu*) upravo izrazom *pogon na palentu* svjedoči kako je taj prehrambeni proizvod bio najzastupljeniji.

naznaka da se i na kapi, načinu na koji je izrađena, može razaznati razlika između dviju konfesionalnih/etničkih skupina na području Like:

[T]o iz nekakvih službenih izvora, u principu lička kapa katolička bi trebala imat dvanest resica, dok ova druga, pravoslavna bi trebala imat devet. Često naši ljudi ovdje, pogotovo zbog toga što smo godinama živjeli zajedno, što se izgubio taj osjećaj, jel, što je što, premda će neki tvrdit nije se izgubilo, mi smo uvijek bili svoji, nije baš. Izgubilo se jer ovaj, devedeset posto naših ljudi sad ima kapu sa devet. [...] [Z]nači osnova je bila to. Razlika. Ovo je predstavljalo, um, ovo je predstavljalo, znači dvanest apostola, a, a kod Srba je predstavljalo nekakvih njihovih devet, nemam pojma. I tu je razlika.⁴⁹

Osim što je dio tradicijske/narodne nošnje, lička je kapa i vrlo tražen suvenir. Upravo je u toj funkciji, odnosno u funkciji *onoga što podsjeća na Liku*, kazivači najčešće spominju. Lička je kapa predmet koji najčešće iseljeni Ličani imaju u svojim novim domovima ili im se poklanja prilikom odlaska u posjete,⁵⁰ a uz kapu se često poklanja i tkana lička torba.

Folklor je još jedan od simboličkih aspekata identifikacije na regionalnoj razini. Da bih doznala koji je od folklornih oblika prepoznatljiv kao lički, pitala sam kazivače jesu li imali neke posebne pjesme ili plesove. Kazivači redom navode *ličko kolo* i *đikac*, bečarce (deseterački distisi) te *ojkan* i *orcanje* kao karakteristične načine pjevanja. Uz pjesme i plesove vrlo se često spominje i ličko *prelo*. Kazivačica iz Ričica (r. 1932.) s nostalgijom opisuje prelo kao jedan od ljepših običaja:

⁴⁹ S obzirom na tumačenje navedene razlike, moglo bi se naslutiti da je kapa sa svojom simbolikom razlikovno obilježje na konfesionalnoj razini i da se dvije skupine po tome razlikuju, no tu razliku koja se zasniva na broju resica spominje samo jedan kazivač pa bi prema tome donošenje sličnih zaključaka bilo neutemeljeno. Osim toga, prema objašnjenju dr. sc. Marka Šarića, *priča o "dvanaest resica" na ličkoj crven-kapi ne postoji u predaji stanovnika lovinačkog kraja i Like. Ne postoje konfesionalne već samo lokalne ili regionalne varijacije ličke crven-kape (s crnim ili izvezenim obodom, s dužim ili kraćim resama ili kitama), odnosno različite regionalne atribucije (lička kapa, bukovička kapa, krajiška kapa). Nacionalna obilježja pojavila su se prvi put u vrijeme Hrvatskog proljeća 1970/71. (grb SR Hrvatske), a od 1990-ih sve su učestalije nacionalne aproprijacije, sa "šahovnicom" (Hrvati) i sa "četiri očila" (Srbi). Kod Srba postoji "legenda" (analogna onoj o porijeklu crnogorske kape) koja povezuje ličku kapu s Kosovskim mitom (crveno je prolivena krv kosovskih junaka, crno je simbol ropstva nakon poraza, a devet resa je devet Jugovića). Dakako, riječ je o izmišljenoj tradiciji koja nije starija od XX. stoljeća. O ličkoj kapi kao razlikovnom obilježju Hrvata na Kordunu piše Tihana Rubić u radu *Pitanja i razine identiteta na primjeru kulturnoumjetničkih društava na Kordunu* gdje se "hrvatske" kape također razlikuju time što imaju izvezen hrvatski grb (usp. T. RUBIĆ, 2004-2005, 125).*

⁵⁰ Podatak o iseljenicima dobiven je "iz druge ruke" jer o tome govore uglavnom kazivači koji imaju nekog od članova obitelji u inozemstvu, a ne sami iseljenici.

Sl. 1a. Peđo Jurjević *Brajin* prilikom prezentiranja lovinačkog kraja istraživačkoj ekipi pokazuje ličku kapu, snimio Matija Dronjić u ožujku 2010.

Sl. 1b. Lička kapa, snimio Augustin Perić, Lovinac u ožujku 2010.

[P]o zimi su bila prela. To je navečer se sjedilo po kućama i sastali se momci i djevojke i nekad se čijalo perje, a nekad se i ovako sastajalo. A bilo je... Momci... Moram vam reć! (smijeh) Ono je zvalo se komušanje. Onda su, ovaj, dečki cure vukli tamo negdi u čošak. Neka kožun prostri pa curu vuci tamo. A onda nije niko računa da je to što bezobrazno, nego oni su se tamo pričali, ljubili se i šta ja znam. To je bilo komušanje se zvalo.

Prelo je bilo jedan od oblika socijalne interakcije ili, prema riječima jednog od mlađih kazivača: *Prelo ti je ko današnje kafenisanje. [...] Al su žene nešto radile.*⁵¹ Oblici rada u prelu bili su različiti, ovisno o potrebama. Kazivači i kazivačice koji su i sami sudjelovali u prelima najčešće spominju *čijanje* perja i pređenje vune.⁵² Ono je također bilo mjesto na kojem su se djevojke i mladići upoznavali i tražili/nalazili potencijalne bračne partnere. *Prelo* o kojem kazivači govore kao o karakterističnom ličkom običaju dio je tradicijskog života.⁵³ Postoji i danas, ali ne više kao oblik društvene interakcije prisutan u svakodnevnom životu, nego kao jedan od oblika scenskog folklora, dio izvedbenog repertoara kulturno-umjetničkih društava (KUD-ova). Takvo, na scenu postavljeno *prelo*, ako je suditi prema sljedećoj interpretaciji, naglašava lički karakter tog običaja:

Vezano za KUD, ne pleše se i ne pjeva samo u KUD-u, tu se dešava i neka ta dramska ova, um, znači, da se pokazuju običaji, ne samo pjesmu i ples. [...] U ono vrijeme to se radilo drukčije nego danas, e al to je, zato postoji ta dramska gdje bi se prikazalo i današnjim ljudima. [...] Opet kažem, i u tome dijelu tog prela, znači specifičnosti tog lovinačkog ili nekakvog perušičkog, gospičkog ili bilo kog tamo drugog sela, pa nije to toliko razlika. Znači bilo gdje da ste došli, znači žene čupaju perje, muškarci upadaju, znači onaj razgovor i ono, zavisi kako u kom selu se šta pričalo, i druga scena je znači oni izvlače te ženske van, sebi u mrak i onda se vraćaju, tu se pjeva, neko je raščupan, neko nije, ono, bit je ista, to ono, vrlo je to teško odijelit, lovinačko od ovoga.

Identifikacija na regionalnoj razini je, kao što je napomenuto u početku, utemeljena na simboličkim sredstvima. Iako je regionalna pripadnost vrlo jasna,

⁵¹ Za tom je usporedbom posegnuo kazivač iz Svetog Roka (r. 1979).

⁵² Kazivačica iz Svetoga Roka (r. 1941) prelo spominje govoreći o tome kakav je bio život u Lici za njezine mladosti: "... ja kano sam bila cura, svaku večer, dičaci dolaze, cure se sastaju, mi čarape plele, prešlicu, prele vunu ono znate kako isto, sve, dođi dičaci tamburom svirat, mi baci uni prešlicu i pletivo, uni, na krevet, pleši, pivaj do deset-jedanest sati, to je bilo divota, na što njezin suprug komentira: *A onda bilo lipo, ne ka sad ajmo reć, mladi cura bilo, pa se čijalo skupa, tu se čijalo perje jastuke, to je bilo divota, onda se tu fino časti, tu se pije fino rakija, kolači se peku.*

⁵³ Više o ličkom prelu vidi u M. FRIŠČIĆ, 1999; I. VUKOVIĆ, 2005.

pitanje je što to znači i kako se manifestira. Analiza iskaza kazivača pokazala je da se određenje i doživljaj zajednice na ovoj razini temelje se na usmjerenosti na zajednički simbolički korpus⁵⁴, što je vidljivo s obzirom na to da kazivači uglavnom prepoznaju iste simbole kao označitelje regionalne pripadnosti.⁵⁵

2.1.2. Lovinački kraj nije sad baš ono kopija ostalih sela iz Like – razlike u odnosu na ostatak Like

Jedna je kazivačica na pitanje jesu li Lovinčani Ličani odgovorila *da se ne mogu strpat u nikakvu drugu kategoriju*.⁵⁶ Kad sam tražila da mi to pojasni, svojim je odgovorom ukazala na postojanje razlike između sjeverne i južne Like, pri čemu bi sjeverni dio bio samo uvjetno nazvan Likom:

Ovako, ljudi su ne znam, blizu je Senj, ne znam Duga Resa, neako ono, to je već bliže nekoj središnjoj Hrvatskoj pa onda ima više različitih običaja, narječja, sve se miješa. [...] [P]ostoji kao neko mišljenje u narodu da što se više ide južnije po Lici, to su ljudi onako, tvrdi, onako brđani pravi (smijeh).

Na razliku sjeverne i južne Like ukazuje još jedan kazivač, ali ta razlika počiva na drugačijim temeljima, kriterij razlikovanja je objektivni čimbenik:⁵⁷

*Naše narodne nošnje su drukčije, jel ovo je taj južni dio Like, ... naša narodna nošnja je vrlo, vrlo, vrlo slična ovima ovdje preko Velebita. [...] Kod nas su ovdje bile crne hlače koje na sebi imaju vez od dolje prema gore, znači čitavi taj dio koji podsjeća na dalmatinske, to često možete vidit na klapama, imaju slične hlače, dole uske, malo se šire gore, dok ostatak Like imaju, svi imaju bijele hlače.*⁵⁸

Treći razlikovni aspekt koji kazivači navode jesu jezične karakteristike, također objektivno razlikovno obilježje. Dijalekt lovinačkih Ličana (novoštokavska ikavica) razlikuje se od dijalekata drugih krajeva Like, pri čemu se uvijek vrednuje pozitivno. Prvo je uporište takvog vrednovanja uspoređivanje s hrvatskim jezičnim standardom:

[N]aš naglasak ovdje lički, um, iz ovog kraja, ne ću reći iz Gospića nego našeg kraja ovdje, općina Lovinac, je jako, jako ispravan, znači, nema tu nekakvog velikog rastezanja u riječima, tu nema nekakvog velikog odstupanja,

⁵⁴ Usp. A. P. COHEN, 1985, 16, 19.

⁵⁵ Pritom navedeni simboli, odnosno, okvirno određene kategorije u koje su svrstani, ne predstavljaju kompletan simbolički inventar na kojem bi se gradio regionalni identitet, nego su predstavljeni kao rezultat navedenih dvaju odlazaka na terenska istraživanja. Moguće je da bi neko duže terensko istraživanje rezultiralo otkrivanjem još nekih elemenata.

⁵⁶ Kazivačica iz Brinja (r. 1983), živi u Lovincu.

⁵⁷ Više o identifikaciji u kontaktu Lovinčana i Dalmatinaca u poglavlju 2.3.

⁵⁸ Kazivač iz Svetog Roka (r. 1979).

al vidit ćeš kad razgovaraš sa starim ljudima, osim što koriste ličke riječi, um, njihov ovaj naglasak nije kriv. Znači, ti kad bi tu riječ službeno izgovorio, ličku, ona je ispravno izgovorena. [...] [N]eke specifičnosti tu imaju, lovinački kraj nije sad baš ono kopija ostalih sela iz Like. Kažem nošnja, malo se razlikuje, govor je točniji, ako to mogu ja sad tako reć, ovaj, tako ima tih nekakvih stvari po čemu se stvarno lovinački kraj razlikuje.

Ovakva percepcija posebnosti vlastitog govora konstruira se u opreci s gospićkim govorom.⁵⁹ Drugi je slučaj jezične identifikacije u odnosu na Gračac. Kao razlikovna osobina ističe se prvenstveno ikavština, a pritom se i pozitivno vrednuje *naše* naspram negativno vrednovanog *njihovog*, temeljeno na osobnom stavu koji bi se mogao opet svesti na formulaciju *naše je ljepše*. Kazivačica iz Ričica (r. 1948.) kaže kako *ružno govore u Gračacu, oni kažu đe i ono, oni su nekakvi baš. Ja sam tamo došla kao mala i završila tamo i osnovnu i srednju školu i nikad nisam rekla 'đe!' na što njezina majka komentira: Ni ja nisam, to je meni odvratno.*

Jezične su karakteristike, odnosno govor, jedan od objektivno utemeljenih čimbenika identiteta, ali percepcija jezičnih razlika je u ovom slučaju izrazito subjektivna. Iako kazivači ustvrđuju razlike i svoje iskaze potkrepljuju konkretnim primjerima, u prvom je planu pozitivno vrednovanje svoga naspram njihovoga. Druga ovdje navedena razlika (južna Lika u odnosu na sjevernu) subjektivno je utemeljena, a u njoj se nazire postojanje stereotipa u funkciji određenja "mi-skupine", stereotipa "pravog" Ličanina.

2.1.3. Stereotip "pravog" Ličanina

Iako je odredila Lovinčane kao "prave" Ličane, koji *se ne mogu strpat u nikakvu drugu kategoriju*, na pitanje kakvi su ti Ličani kazivačica⁶⁰ odgovara:

Mislim da ste našli premladu osobu da je to pitate jer ja vjerujem da ja nisam baš upoznala neke ljude za koje mogu reć da su baš pravi Ličani. [...] Ne znam uopće što to znači pravi Ličanin. Ja znam samo iz priča da su to neki ljudi koji su ne znam, ovako kršni, koji su srčani, koji će pomoć, koji ne znam, um, ovako jaki su i u tijelu i u duhu. A mogu oni bit ne znam, priprosti i sve, al onako da su u duši dobri. Ne znam, barem ja to tako zamišljam, nekog idealnog Ličanina. [...] Pa, ne znam, ono, otkad znam za sebe, ono, uvijek se nadovezuje

⁵⁹ Kazivač iz Svetog Roka (r. 1979) osvrće se prvenstveno na razliku u naglasku što potkrepljuje i dvama primjerima: *Recimo u Gospiću, nikad ne će reć žensko koja se zove Ivana Ivana, nego će oni reć Ivana. Za Zagreb ne će reć Zágreb, neg će reć Zàgrèb, znači razvlače riječi, imaju naglasak.*

⁶⁰ Kazivačica iz Brinja (r. 1983).

ono kršni na Ličanin pa onda očekuješ da to izgleda kao veliki čovjek neki. Uglavnom, ono, baš su jaki, mogla bi ih ono, recimo šta se tiče neke tjelesne građe, možemo reć da su to pravi kršni Ličani.

Predodžba "pravog" Ličanina izgrađena je na nekoliko ključnih točaka. Prva je fizički izgled, odnosno tjelesna konstitucija te fizička snaga i izdržljivost, što se svodi na jedan atribut: *kršni*. S obzirom na teške prirodne uvjete, to je, prema interpretaciji kazivača, jedan od preduvjeta da bi čovjek postao pravi Ličanin. Takvo tumačenje iznosi jedan kazivač iz Svetoga Roka (r. 1943.):

Sa' ću ja vami objasniti kako su pravi Ličani nastajali. Prvo se rodi od deset do petnest komada djece i tu se izvrši prirodna selekcija. Ko je, da rečem, nježan ili nešto bolježljiv, taj odlazi, a onda ostaju oni, oni pravi. I onda otalen se recimo moglo pravog Ličana nać.

Druga je točka karakterna osobina, *sirovost* ili *tvrdost* koja se pripisuje teškom životu u Lici uvelike određenom krajolikom, prirodnim uvjetima i izoliranošću. Utjecaj klimatsko-geografskih čimbenika na oblikovanje "tipa" ljudi vidljiv je u načinu na koji Lovinčani objašnjavaju te osobine, formulacijama koje se svode na usporedbu s Velebitom: *Al mi Ličani stvarno, to garantiram, mi smo tvrđi ka ta naša stijena, kamen taj.*⁶¹ ili *To je, sirovost je bila možda bila evo ovo ko kaže: sirov si ko Velebit.*⁶² ili pak *Ma tvrđi ka i brdo. Kon da su, kon da i je Velebit okotije.*⁶³ Ovaj se stereotip ogleda i u načinu plesanja, o čemu govori jedan Svetoročanin: *Ja uvijek ono, ja dosta plešem mekano, nako, ne znam, možda mi je to iz onih diskača i narodnjaka iz Zagreba (smijeh), ali ovaj, ali onda mi uvijek govore ne tako [...], tvrđe! Ličani su plesali tvrđe!* Treća je točka također karakterna osobina, poštenje. *A ja mislim da su dobri [Ličani, op.a.], e. Osobito naš ovdeka kraj, ovo je jako poštene narod.*⁶⁴ *Mi idemo tvrdo, koliko se da pošteno.*⁶⁵ Usto navode kako su Ličani bili ljudi *od riječi, to je za pravoga Ličana bila riječ svetinja.*⁶⁶ *Njima si, ako vam je neko nešto reka to je bilo sto posto tako! I mogli ste imat pouzdanja u to da je sigurno.*⁶⁷ Navedene osobine kojima se konstruira stereotip doživljavaju se kao pozitivne,⁶⁸ ali kazivači, govoreći o "pravim" Ličanima, bez obzira na to

⁶¹ Kazivač iz Piplice (r. 1934).

⁶² Kazivačica iz Lovinca (r. 1934).

⁶³ Kazivač iz Piplice (r. 1929).

⁶⁴ Kazivačica iz Vagana (r. 1932).

⁶⁵ Kazivač iz Piplice (r. 1934).

⁶⁶ Kazivačica iz Lovinca (r. 1934).

⁶⁷ Kazivačica iz Ričica (r. 1932).

⁶⁸ Jedina je iznimka u kazivanju jedne Svetoročanke (r. 1945) koja upućuje na negativan aspekt ličke "tvrdosti" kroz komentar na odnos prema ženama: *Pa bili su prije stari ljudi grubi, to*

o kojem se aspektu (fizičkom ili karakternom) stereotipne slike radi, naglašavaju kako je to *prošlo vrijeme* jer *Ličani više nisu ko šta su bili. Ličani su nekad bili ljudi*.⁶⁹ Stereotip "pravog" Ličanina oblikovan je u kontekstu tradicijske kulture i prema određenoj zamišljenoj fizionomiji. Vidljivo je to posebno u percepciji koju iznosi kazivačica iz Svetog Roka (r. 1945.). "Prave" Ličane definiše kao *brkonje takozvane* koji su bili prepoznatljivi po tome što su, osim velikih brkova, nosili ličku kapu i *kožun od ovce, zapravo od tri ovce, od one, ovaj, mišine*. Kazivačica mi je pokazala suvenir koji je kupila u Zagrebu, ukrasni tanjur s likom brkatog čovjeka u narodnoj nošnji (Sl. 2.). Pokazujući ga rekla je da su takvi bili pravi Ličani, a usto još prokomentirala: *Naki je i moj did bio sličan*. Upravo takva karakterizacija "pravog" Ličanina, kao i odsustvo lika "prave" Ličanke u stereotipizacijama, ali i iskazima kazivača općenito, svjedoči o usmjerenosti na muški lik i isticanju karakterne osobine ili neke fizičke karakteristike muškog pretka.

Sl. 2. Suvenir s likom Ličanina u narodnoj nošnji u kući obitelji Vidaković u Svetom Roku. Snimila Kristina Vugdelija u ožujku 2010.

jadna žena nije smjela mrdnit od djece, on se napije, tuče je, gona, znam po pričama od svekrve kako su tu u selu neki bili. Žena pisnit nije smila, mislim strašno je to bilo.

⁶⁹ Kazivačica iz Ričica (r. 1932).

2.2. *Mira za miru – identifikacija u kontaktu s Dalmatincima*

Razlozi stupanja dviju skupina u međusobni kontakt mogu biti raznovrsni, a ovisno o tipu kontakta pojavljuju se i različiti čimbenici identifikacije. Jedan od mogućih kontakata kojim bi se izlučili neki od identifikacijskih faktora jesu gospodarske veze. Kao susjednu regiju s čijim su članovima bili u kontaktu, kazivači redovito navode Dalmaciju te podvelebitska mjesta.⁷⁰ Njihov je međusobni kontakt imao karakter razmjene dobara što se u iskazima kazivača pojavljuje u obliku formulacije *mira za miru* (mjera za mjeru). Dalmatinci i Lovinčani međusobno su razmjenjivali poljoprivredne proizvode, jedni drugima su (pro)davali ono što drugi nisu imali. Tako su Dalmatinci u Liku donosili smokve, grožđe i vino (neki kazivači spominju i ljutiku), a Ličani njima u zamjenu davali žito i krumpir. Upravo se takva veza, točnije "opskrba onim proizvodima koji u okviru lokalne zajednice nedostaju",⁷¹ a koja stvara potrebu za kontaktom s drugom zajednicom,⁷² pokazuje kao značajan segment u konstruiranju identiteta. Dolazak Dalmatinaca *priko Velebita* u Lovinac poznat je svim kazivačima. U njihovim se naracijama/iskazima o Dalmatincima pojavljuju neka stalna mjesta na temelju kojih se oblikuje slika Dalmatinaca i njihova načina života. Iz tih se naracija jasno daju iščitati predodžbe Lovinčana o sebi, kao i predodžbe o Dalmatincima. Kao primjer navodim citat iz kazivanja jednog kazivača iz Piplice (r. 1929.):

Amo su jedino Dalmatinci dolazili, ona sirotinja gora od nas. Gonili smokve. Smokve poberi kad dođe sezona branja smokava. [...] [J]adna Dalmatinka i na guzici i na leđima, nosila i' ona... Dvi kašete na magari, svake strane jednu, sebi na leđa jednu i pješice iz tu iz Selina, iz Starigrada, amo i onda, a mi, a mi dica sad kad bi se vozilo žito, mi smo bili malo, u Liki, bila je otmenija nego oni. [...] Onda mi dica kup' klas što pane iz kola putem, onda to satari, to nam je bilo za smokve. I kad smokvar dođe, onda miru. Bila je mira za miru; lonac od pet litara, od tri litre, ti njemu toliko žita, on tebi

⁷⁰ Konkretni lokaliteti koje kazivači navode su Jasenice, Rovanjaska, Seline, Starigrad, Posedarje i Vodice. Prostor o kojem je riječ ne možemo jednoznačno označiti kao dalmatinski jer prema rezultatima geografskih istraživanja regionalne pripadnosti stanovnika na tom području prostori općina Starigrad i Jasenice "upućuju na mogućnost postojanja podgorskoga regionalnog identiteta" (L. MIROŠEVIĆ – B. VUKOSAV, 2010, 105). Međutim, u iskazima kazivača lokaliteti *priko Velebita* percipirani su kao Dalmacija i u njihovim iskazima i predodžbama navedena regionalna distinkcija nije prisutna, stoga će se u tekstu za stanovništvo iz svih navedenih lokaliteta navoditi oznaka Dalmatinci.

⁷¹ T. RUBIĆ, 2005, 425.

⁷² *Ibid.*

toliko smokava. Onda jadni oni, onda meći vako dvi, treću da ne bi propala, da i' ne bi više stalo, da i' stane što manje. I tako, onda mi dica budi zadovoljni, smokve to, to je bilo, južno, dalmatinsko voće... [...] E i onda, oni za, al za ono jadnim magarčićom, kako metne samar na nj u Dalmaciji, nako ne skida dok se on u Dalmaciju ne vrati. Nako gori, nako, nako, nako nosi onaj teret, za njim ide muva, ah! A vrag zna koliko teški život bije... Naš, a o njiovom ni govora.

Dalmatinci su iz perspektive Lovinčana bili *puno veća sirotinja*. Razlog takvom siromaštvu krije se u nepovoljnim geografsko-klimatskim uvjetima podvelebitskih i dalmatinskih sela. Prvenstveno se to odnosi na neplodno krševito tlo na kojem nisu uspjevale osnovne prehrambene kulture (krumpir i žitarice), a kojih je u Lovincu bilo dovoljno. Jedan kazivač iz Piplice (r. 1924.) kaže da su oni [Dalmatinci, op.a.] *više bili gladniji ovde pod Velebitom nego mi, mi imamo zemlju, oni nemaju neg i brdo* što je dovelo do toga da je, riječima jedne kazivačice, *Lika hranila Dalmaciju*. Gospodarska veza Lovinca s dalmatinskim i podvelebitskim selima bila je dugotrajna, kazivači ne preciziraju vremenski okvir njezina početka. Sigurno je postojala prije Drugog svjetskog rata jer, govoreći o Dalmatincima, kazivači svoja sjećanja vremenski smještaju u razdoblje svoga djetinjstva i mladosti. Taj se kontakt prekida početkom razvoja turizma u Dalmaciji, prema riječima kazivača, negdje sedamdesetih godina. Razvoj turizma u Dalmaciji sa sobom donosi i novi okvir identifikacije u suvremenom kontekstu. Članovi dotad važeće binarne opozicije *mi bogatiji – oni siromašniji* mijenjaju mjesta, tako da u suvremenom kontekstu vrijedi opozicija *mi siromašniji – oni bogatiji*. Rečeno je kako gospodarski kontakti mogu biti od velikog značaja u formiranju vlastitog identiteta što je vidljivo iz analize takvog kontakta Lovinčana s Dalmatincima. Identifikacija je utemeljena na objektivnim čimbenicima, ali unatoč tome, kontekstualno ovisna i promjenjiva. Ne samo da ovisi o zajednici s kojom se stupa u kontakt već ovisi i o povijesnom i društvenom kontekstu u kojem se komunikacija odvija, što je potvrđeno time da je identifikacija spram Dalmatinaca prije razvoja turizma (dakle, do sedamdesetih) obratna u odnosu na identifikaciju potvrđenu u trenutnom kontekstu, zahvaljujući gospodarskim promjenama koje su se u međuvremenu dogodile.

III. Etnički i/ili nacionalni identitet

Kao što je napomenuto u uvodu, subjekt terenskog istraživanja bili su lički Bunjevci nastanjeni u lovinačkom kraju. Prethodnih su godina provedena terenska istraživanja o ogranku primorskih Bunjevaca.⁷³ Istraživanje ličkog

⁷³ Više o etnološkim istraživanjima Bunjevaca vidi u radovima sa zadnja dva znanstvena projekta voditeljice M. Černelić na: <https://bib.irb.hr/lista-radova>.

ogranka, točnije, na području lovinačkog kraja, svojevrsni je "pionirski" rad. Cilj je bio propitati u kojoj je mjeri prisutna svijest Bunjevaca o posebnosti u odnosu na ostalo stanovništvo u regiji, postoji li svijest o zajedničkom podrijetlu Bunjevaca i na čemu se ona temelji.⁷⁴ Osnovno je pitanje bilo kako se s obzirom na etničku pripadnost tamošnje stanovništvo izjašnjava.⁷⁵ Već na samom početku, u iskazima kojima kazivači određuju granice općine, naznačuje se postojanje dviju bitno različitih skupina unutar zajedničkog teritorijalnog okvira. Pridjevi kojima se određuju *naša* sela su katoličko i hrvatsko, dok su *njihova* sela pravoslavna i srpska. Takva je identifikacija dobrim dijelom rezultat činjenice da je kraj u dva navrata pogođen ratnim razaranjima. U kazivanjima se, bez obzira na temu, redovito na neki način dotiče i tema rata, ponajprije Domovinskog, a zatim i Drugog svjetskog. U obama ratovima sela općine Lovinac su razorena, a stanovnici su iseljavali, odlazili u izbjeglištvo. Navedenim se ratovima stoga postavljaju i vremenski okviri u kojima se govori o određenim pojavama, što je posebno naglašeno u kontekstu odnosa sa srpskim/pravoslavnim stanovništvom kraja. Budući da je tema odnosa hrvatskog/katoličkog i srpskog/pravoslavnog stanovništva prilično osjetljiva, ispitivanju kazivača o tom aspektu identifikacije pristupala sam s oprezom i postavljala pitanja govoreći o *njima* kao o pravoslavicima što mi se učinilo neutralnijom kategorijom nego isticanje etniciteta. Odnos *mi - oni* u kontekstu etničke/nacionalne identifikacije pokazuje se najkompleksnijom od dosad opisanih relacija u kojima se proces identifikacije odvija. Za razliku od prethodnih razina identifikacije u kojima su se predodžbe o sebi i drugima pokazale ključnima, na ovoj se razini način određenja *nas i njih* iščitava iz naziva kojima jedni druge označavaju. Kao oznake "mi-skupine" koriste se nazivi katolici, Bunjevci, Hrvati, a "oni-skupine" pravoslavci, Vlasi i Srbi. Bunjevci i Vlasi u se ovom slučaju u pravilu koriste kao sinonimi za konfesionalnu pripadnost dviju skupina,⁷⁶ dok su Hrvati i Srbi oznake koje se koriste s obzirom na nacionalnost i potencirane su ratnim kontekstom što

⁷⁴ Usp. M. ČERNELIĆ, 2005, 40.

⁷⁵ U radu su stoga izostavljene teme poput podrijetla i doseljenja Bunjevaca, migracija, podjele na ogranke i sl. Više o tome vidi u radovima M. ČERNELIĆ, 2005; M. ČERNELIĆ – M. RAJKOVIĆ IVETA, 2010.

⁷⁶ Povijesno gledano, Bunjevci pripadaju vlaškom povijesnom fenomenu. Sredinom 16. stoljeća uslijed pojave etnokonfesionalizma (spajanja etničkog i konfesionalnog identiteta) unutar vlaških društava povezanog s obnovom djelovanja srpske crkve i procesom katoličke obnove dolazi do formiranja etnokonfesionalne dihotomije *rimokatolički Bunjevci – srpskoppravoslavni Vlasi*, a prvotno se značenje imena Bunjevac (koje je vjerojatno imalo socijalnu atribuciju) mijenja iz generičkog naziva u etnonim, dakle dolazi do odvajanja od dotad zajedničkog vlaškom imena (usp. M. ŠARIĆ, 2008, 22-30).

dokazuje da je identitet "stalno promjenljiv proces, a njegovo intenziviranje ili mijenjanje podložno je društvenim i političkim promjenama."⁷⁷

3.1. *Mi smo za njih bili Bunjevci, a oni su za nas bili Vlasi*

Prvog dana na terenu na predstavljanju Lovinačkoga kraja u Poljoprivrednoj zadruzi djevojka koja je održala prezentaciju spomenula je kako je početkom 18. stoljeća u Lovinac doseljeno osamdeset bunjevačkih obitelji. Kad sam je pitala što zna o Bunjercima, odgovorila mi je da je podatke o njima naučila iz knjige *Lovinački kraj* Mile Japunčića: [T]amo stoji da je pop Marko Mesić znači, nakon što su Turci otišli nekako naselio ovdje osamdeset familija Bunjevaca. I sad navodno, znači oko 1700. godine da je tih osamdeset familija živjelo na ovom području. Na pitanje žive li Bunjevci i danas ovdje, odgovorila je kako u Lovincu nije čula da bi se za nekoga reklo da je Bunjevac i da, koliko ona zna, oni tu ne žive. Sličan sam odgovor dobila i u sljedećem intervjuu. Kazivač je također govorio o tome kako je osam tisuća Bunjevaca doseljeno u Lovinac poslije Turaka, ali danas spomena o njima nema. Stoga sam u sljedeći intervju krenula s određenom dozom opreza. Kazivačicu sam pitala zna li išta o tome da su tu nekad živjeli Bunjevci, na što je ona odgovorila:

*Mi smo bili Bunjevci. [...] Tako se govorilo: mi smo Bunjevci, a oni su Vlasi. [...] Za moje stare i one prije svi su govorili: Bunjevci i Vlasi. Srbi su Vlasi, a mi smo Bunjevci. A posle su sad nama govorili, posle su Bunjevci bili tamo u Vojvodini ili di su bili.*⁷⁸

Pitala sam postoji li i danas ta svijest u ljudi, međutim, prokomentirala je kako danas postoji samo opreka Hrvati i Srbi koja počinje funkcionirati od Drugog svjetskog rata. Druga je kazivačica bunjevačku pripadnost istaknula kao razliku lovinačkog kraja u odnosu na ostatak Like jer ima *jednu različitu kulturu. Uzmimo, recimo, mi Gospić zovemo Kranjci.*⁷⁹ *Bilaj, Gospić, tamo*

⁷⁷ T. RUBIĆ, 2004-2005, 126.

⁷⁸ Kazivačica iz Ričica (r. 1932).

⁷⁹ U još dvama intervjuima pojavljuje se etnonim Kranjci kao oznaka za neku od zajednica u ostalim dijelovima Like. Prema kazivačici iz Perušića (r. 1934.) naziv Kranjci pojavljuje se u opreci s nazivom Bunjevci: *A to smo mi više, tamo Pazarište vikali da su Bunjevci. Dok sam ja bila u Perušiću. A oni nama Kranjci. To je tako bilo. A zašto, to ja, čuj, nemam pojma.* Naglašava kako se i nazivom Bunjevac označava *pravo hrvatsko isto*. Osim nje, Kranjce spominje i kazivač iz Piplice (r. 1934) u odgovoru na pitanje kako su ih pravoslavci nazivali: *Čak su nas i Kranjcima zvali, a Kranjci su iz Slovenije, u Sloveniji su Kranjci. Neki su nas zvali Bunjercima, neki Kranjev... Ovaj, Kranjcima.* O Kranjcima piše Jasna Andrić i analizom građe koja se odnosi na prisutnost i značenje etnonima Kranjac na području Like zaključuje kako je to često "ime za načinom života, govorom, odjećom i, nekad, društvenim položajem obilježene grupe Hrvata, a

Perušić, to su kod nas, to su za nas Kranjci. A mi smo Bunjevci. [...] A mi smo naseljeni ovde, Lovinac je naseljen za vrijeme Frankopana, ovamo, Bunjevci, doseljeni su Bunjevci, pa pretežito iz Hercegovine, mi povlačimo nit hercegovačku. Na pitanje što znači biti Bunjevac tvrdi kako je to naziv koji po njoj znači *čisti Hrvat, bez mješavine, sa čistim pedigreeom (smijeh)*. Dvije navedene potvrde jedine su koje eksplicitno pokazuju postojanje svijesti o bunjevačkom identitetu. Bunjevci se, dakle, određuju prema nekim drugima. U kazivača koji o sebi govore kao o Bunjencima, pod nazivom Bunjevci podrazumijevaju Hrvate. Značenja (sadržaj) jednog i drugog pojma se izjednačuju, ali naglašava se razlika u povijesnom/vremenskom kontekstu upotrebe dvaju naziva.

Osim toga, prisutna je i svijest o Bunjencima koji žive "negdje drugdje". Najčešće se referiraju na Bunjevce u Vojvodini ili u drugim dijelovima Like. Kazivačica iz Ričica (r. 1942.) tako kaže: *[M]i smo Bunjevci. A posle su sad nama govorili, posle su Bunjevci bili tamo u Vojvodini ili di su bili, a kazivačica iz Vagana (r. 1935.) na pitanje jesu li se oni sami nazivali Bunjencima odgovara: Pa valda mi pripadamo kao tako nešto, al to je više kod Srema.* Jedan kazivač iz Piplice (r. 1934.) kaže da su ih pravoslavci zvali Bunjencima, a Bunjevci su živili u Vojvodini i sad žive. Jedan Svetoročanin (r. 1943.) kaže: *A recimo Bunjevci se puno u Vojvodini tamo, ima puno tizi skupina. To se baš Bunjevci nazivaju, a isto su hrvatskoga korijena.* Kazivačica iz Piplice (r. 1957.), negirajući da su se sami nazivali Bunjencima, kaže da su to *više Gospićani*, dok ih jedna kazivačica iz Vagana (r. 1932.) smješta *gori više Udbine, tamo su bili Bunjevci*. Kazivačica iz Brinja kaže kako je čula svoju majku da za neke ljude govori: *Oni su ti Bunjevci!*, a kazivačica iz Perušića (r. 1934.) govori: *A to smo mi više, tamo Pazarište vikali da su Bunjevci. Dok sam ja bila u Perušiću.*

Bunjevačka pripadnost uglavnom se negira ili kazivači iskazuju određenu dozu nesigurnosti u znanje o bunjevačkim korijenima. Uvijek se uspoređuju s drugim Bunjencima, koji su "pravi" Bunjevci ili su "više" Bunjevci zato što se sami tako izjašnjavaju. Kazivači koji potvrđuju pripadnost bunjevačkoj skupini uglavnom se referiraju na razdoblje do Drugog svjetskog rata dok je ta identifikacijska oznaka bila aktualna. U razgovoru s kazivačima o odnosu s

---

tako ih zovu i Srbi i Hrvati Bunjevci s kojima Kranjci imaju šaljiva (pa i ozbiljna) nadmetanja" (J. ANDRIĆ, 2001, 9). Budući da su podatci o Kranjcima dobiveni na terenu oskudni i da bi se neki zaključci o toj skupini na području Like mogli donijeti tek nakon detaljnijeg istraživanja, tu problematiku u ovom radu detaljnije ne analiziram. Pitanju etniciteta i predmodernih etnija na ličko-krbavskom prostoru u povijesnom kontekstu (rani novi vijek) posvećen je poseban članak u Zborniku *Identitet Like: Korijeni i razvitak* 1. O tome više vidi u: M. ŠARIĆ, 2009.

njihovim *drugima*, pitala bih kako su ih nazivali na što su oni većinom odgovarali kako su ih zvali Vlasima. Znanje o Vlasima, o njihovu podrijetlu, utemeljeno je na povijesnim izvorima. Tako kazivač iz Smokrića (r. 1942.) kaže: *Moja sestra [...] bila profesorica, najstarija, ona ona meni znala pričat da Vlahovi, Vlaha dođu tamo negdi od Zajačara i Negotina, tamo sa rumunjske granice, da su oni otamo porijeklom*. Kazivač iz Piplice (r. 1934.) također tumači porijeklo Vlaha autoritetom povijesti: *[K]aže povijest da su se oni doselili sa rumunjske granice Srbije, zapravo da su ih Turci tu, da su došli s Turcima i tako*. Osim povijesnih izvora, medij prenošenja znanja o Vlasima je i predaja o čemu svjedoči drugi kazivač iz Piplice (r. 1929.): *Uvijek se govorilo, ha, da su oni naseljeni iz Rumunjske. Kolko ja od toga malo znam. Mi smo za njih bili Bunjevci, a oni su za nas bili Vlasi*. Međutim, odgovor na pitanje jesu li se i sami nazivali Bunjevcima je oštra negacija:

Ne, ne, ne to. Tako su nas oni zvali, a mi smo njih zvali Vlasi, ali u bebur ["u glavu", u lice, op.a.] ali u oči ne to. To, on je za mene dobar čovjek i tako. Nije bilo nakaradluka, nakaradno mislim, znaš šta je nakaradno. E nije bilo. [...] Oni su nas, oni su nas zvali zato što smo Hrvati, a mi njih ovo što su pravoslavne vjere, mi smo ih njih Vlasi.

Ovakav odgovor ukazuje na pejorativno značenje naziva Bunjevci i Vlasi čija je "funkcija" bila poruga. Kazivačica iz Ričica (r. 1921.) tako kaže: *To je tako taj špicname. [...] To smo im gore vikali Vlasi- prdovlasi! (smijeh) Ajme, što smo se znali smijati! Nismo mi znali čemu to služi, a tako od starijih čuli*. Također tvrdi da sami sebe nisu doživljavali kao Bunjevce niti su se tako izjašnjavali: *To su ovi Srbi: Vid' de ove male Bunjevčice. A ima tu sva'kvi' posprda. A onda ja kad sam išla iz škole, išla sam no, ovi, pokraj ceste ovi kopaju: Vid' de ove male Bunjevčice! (smijeh) A ja i ne znam kakvi je to naziv*. Osim toga, kazivač iz Piplice (r. 1929.) spominje i augmentativne varijante *Vlašina i Bunjevčina* te naglašava kako se ti nazivi nisu upotrebljavali u izravnoj komunikaciji: *Znalo je se ono potajice govorit u kući, al to nije bilo za van! U kuć' ako je nešto tako, to je tako i onaj je naopak, to je se znalo u kući razgovarat, al to se nije javno razgovaralo*.

Kao što je vidljivo iz navedenih primjera, etnonim Bunjevac u većini slučajeva ne predstavlja vlastitu identifikacijsku oznaku i uz njega su vezane negativne konotacije. Razlog tome je pejorativno značenje koje se tim nazivom iskazivalo. Jednako kao što su Vlasi tim nazivom karakterizirani negativno iz perspektive "mi-skupine", tako je karakterizirana i "mi-skupina" nazivom Bunjevac iz perspektive Vlaha. Bunjevac, dakle, zadobiva značenje u opreci s nazivom Vlah. Postojanje dvaju naziva tumači se ponajviše konfesionalnom različitošću. Takvo tumačenje iznosi i kazivač iz Ričica (r. 1939.): *Koliko ja*

*pamtim, pojam Bunjevac je bio pojam za katolika. Ovdje, u našem kraju. Vlasi i Bunjevci, to je tako bilo. To je ono, Bunjevci kao katolici, Vlasi kao Srbi, odnosno pravoslavci. Ipak, odnos dviju zajednica nije toliko jednostavan. U iskazima nekih kazivača dolazi do preplitanja triju distinktivnih kategorija: konfesionalne, subetničke i nacionalne pripadnosti koje se ne mogu uvijek jasno razlučiti, s obzirom na to da se nazivi pravoslavci, Vlasi i Srbi koriste kao sinonimi. S druge pak strane ne dolazi do potpunog značenjskog izjednačavanja pojmova katolik, Bunjevac i Hrvat jer se identifikacijska oznaka Bunjevac percipira kao tuđa i nametnuta. Kazivač iz Svetoga Roka (r. 1943.) tako govori: *Nisam ja za sebe govorio da sam Bunjevac, nemam ja potrebe to govorit, ja sam Hrvat!* Razlog bi se takvom izjašnjavanju mogao pronaći u političkom kontekstu uvjetovanom Domovinskim ratom kada opreka Bunjevci i Vlasi prestaje biti aktualna, a na njezino mjesto dolazi opreka Hrvatima i Srbima formirana s obzirom na nacionalnost.*

3.2. Hrvati – Srbi, katolici – pravoslavci

U trenutnom se kontekstu o svojim *drugima* govori kao o Srbima, ali "povratkom u prošlost" pokazuje se da je identifikacija izmijenjena specifičnom povijesno-političkom situacijom. Konkretna je vremenska točka promjene u odnosima dviju skupina, a time i pomaka u identifikaciji, Drugi svjetski rat. U politička tumačenja i razloge zbog kojih dolazi do promjene u identifikaciji ovdje ne ulazim, već samo iznosim perspektivu kazivača. Kazivače sam pitala jesu li i prije Srbe nazivali Srbima, na što su redom odgovarali da *oni nisu Srbi*. Kazivačica iz Ričica (r. 1932.) kaže: *Mi smo vikali njima pravoslavci, nikad ja nisam čula da je neko reka da je Srbin. Neg poslije Drugog svjetskog rata, onda su postali Srbi*. Posebnu pozornost treba obratiti na izraz "postati Srbinom" jer ukazuje na subjektivan karakter procesa identifikacije. U konkretnom političkom kontekstu, prema riječima kazivača, dotadašnji Vlasi i pravoslavci sebe počinju nazivati Srbima. Međutim, oni ih nisu smatrali Srbima zbog čega dolazi do konstruiranja opreke "pravi" Srbi i "domaći" Srbi u kojoj se pod pojmom "pravi" Srbi podrazumijevaju, riječima jedne kazivačice⁸⁰, *baš Srbijanci iz Srbije*. Pritom se "pravi" Srbi uzimaju kao kriterij kojim se negira srpska pripadnost "domaćih". Jedna Lovinčanka (r. 1934.) kaže da je naziv Srbi kao oznaka za lokalno pravoslavno stanovništvo rezultat neznanja povijesti, a to potvrđuje pozivajući se na kriterij "pravih": *Pravi Srbi nji' ne prihvaćaju kao Srbe. Dole u Srbiji*. Slično tvrdi i kazivačica iz Piplice (r. 1923.): *Srbijanci su njima rekli da su oni hrvatski Vlasi! Da oni nisu Srbi*. No, bez obzira na to, u

⁸⁰ Kazivačica iz Piplice (r. 1957).

trenutnom se kontekstu o njima govori kao o Srbima što je rezultat prihvaćanja identifikacije samih *drugih*: *Oni su za nas pravoslavci, a oni oće da budu Srbi, pa onda budi.*⁸¹ Kazivači se izjašnjavaju kao Hrvati što je također dodatno potencirano političkom situacijom, prvo u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, u socijalističkom sistemu gdje se počinju uočavati značajne razlike jednih i drugih i gdje su Srbi, ako je suditi prema subjektivnim interpretacijama koje iznose kazivači, zahvaljujući svom političkom opredjeljenju imali brojne privilegije u odnosu na Hrvate. Tako jedan kazivač,⁸² primjerice, kaže:

[K]od nas se nije smjelo pjevati pjesma *Vila Velebita*, da se nije smjelo reć da si Hrvat, znači te neke stvari se nisu smjele. Ovdje si znači, posao nisi mogo dobit ako nisi Srbin. [...] Znači ako si Srbin, mogo si dobit posao. Ali ako nisi Srbin, morao si bit član saveza komunista, ali s dosjeom, onako nekakvim, ne mogu reć baš izdavačkim, ali onako koji je njima podložan. Druga stvar je bila, tipa, ne znam, na željeznici su isto radili Srbi i svim tim nekakvim, al nije brate bilo toliko tih nekih državnih, znači, općina je bila u Gračacu, u općini su sve radili Srbi. Bio je mjesni odbor i to, al šta si ti smio? Nisi smio reć da si Hrvat, nisi smio ovo, jel odma čim si nešto pokrenuo ti si iz ustaškog sela, ti si iz Svetog Roka i ti ne možeš ovo, ne možeš ono i odma ti se okrcalo, svaka situacija se uvijek okretala na to da si iz ustaškog sela iz ustaškog kraja i tebi se to nije dalo.

Nacionalna je identifikacija još izraženija u kontekstu Domovinskog rata, odnosno formiranja nove političke jedinice, države, pri čemu se vlastito hrvatsvo i njihovo srpstvo još više naglašava. Nacionalna pripadnost predstavlja samo jedan od mogućih okvira identifikacije i isprepliće se s drugim identitetima, bilo individualnim bilo kolektivnim. Ona je "jedan od oblika kolektivne pripadnosti koji su presudno određeni situacijom u društvu, kao što su razdoblja mira i suradnje ili razdoblja neslaganja i sukoba",⁸³ stoga je izražavanje nacionalnog identiteta uvijek kontekstualno ovisno. Sociolog Duško Sekulić u kriznim ratnim trenutcima i sukobima prepoznaje aktivatore upravo te razine identifikacije: pojedince se definira prema univerzalnoj pripadnosti što dovodi do toga da nacionalni identitet počinje zauzimati sve važnije mjesto.⁸⁴ Vidljivo je to na konkretnom primjeru dokidanja lokalnih razlika koje uvjetuju specifičan "rivalski" odnos Lovinca i Svetog Roka o čemu govori jedan Svetoročanin: [K]akvi su Lovinčani, kakvi Svetoročani, eto, to je, glupo je opet reć, Lovinčani su također stali u obranu u ovome ratu

⁸¹ Kazivač iz Piplice (r. 1929).

⁸² Zbog osjetljivosti teme ne će se navesti podatci o kazivaču.

⁸³ V. KATUNARIĆ, 2003, 181-182.

⁸⁴ D. SEKULIĆ, 1997, 49.

ravnopravno i nema govora i glupo bi bilo reć da su Lovinćani bili ovakvi ili onakvi, stali su, [...] ovaj, tako da ne možemo mi njih okarakterizirat tako. Dotadašnja podjela na dvije različite zajednice na lokalnoj razini (Lovinćani - Svetoroćani, v. poglavlje 1.3.) dokida se u kontaktu sa zajedničkim "nadlokalnim" drugim budući da taj drugi predstavlja ugrožavajući faktor i prijetnju za onaj čimbenik identiteta koji im je zajednički na razini nacionalne identifikacije. Dakle, politička situacija uvjetuje integraciju dviju zajednica pod zajedničkim (nacionalnim) nazivnikom, dok s druge strane uzrokuje dodatno razjedinjavanje dotad konfesionalno različitih zajednica. U ovom je slučaju ratni kontekst rezultirao prekidom međusobnih odnosa i uspostavljanjem vrlo čvrste granice izgrađene na nacionalnoj pripadnosti kao osnovnom razlikovnom obilježju, što se odražava u izjednačavanju "domaćih" Srba s "pravim" Srbima u kolektivnom stavu kazivača na osnovi njihovog vlastitog izražavanja nacionalne pripadnosti.

Zaključak

Prema dosadašnjim istraživanjima, Bunjevci koji u određenom povijesnom razdoblju obitavaju na području jugoistočne Bosne, Hercegovine i Dalmacije u nekoliko se migracijskih valova tijekom 17. stoljeća raseljavaju u Bačku (Vojvodina) sa širim područjem Podunavlja (na prostoru današnjih država Srbije i Mađarske) i u sjevernu Dalmaciju, potom i na područje Like, Primorja i Gorskog kotara u zapadne dijelove Hrvatske. U svakom od tih područja svaki bunjevački ogranak postaje "dijelom različitog etničkog, društvenog, kulturnog, gospodarskog, političkog i ekološko-klimatskog okruženja"⁸⁵ što značajno utječe na oblikovanje identiteta. Svrha ovog rada bila je propitati identitet ličkog ogranka Bunjevaca u lovinačkom kraju. Istraživanje je bilo usmjereno na tri okvirne razine identifikacije: lokalnu koja obuhvaća prostor općine Lovinac, regionalnu pod kojom se podrazumijeva prostor čitave Like kao specifičnog zemljopisno-kulturnog područja te etničku na kojoj je, kao što je već navedeno, prvenstveno bio cilj propitati u kojoj je mjeri prisutna svijest Bunjevaca o posebnosti u odnosu na ostalo stanovništvo u regiji, te postoji li svijest o zajedničkom podrijetlu i na čemu se ona temelji. Osim samih razina identiteta, analizirana su i identifikacijska sredstva, pri čemu je osnovno polazište bila pretpostavka kako se na svakoj razini zajednica određuje spram neke druge zajednice ističući određena razlikovna obilježja. Na lokalnoj razini gdje ne postoje veće "objektivne" kulturne razlike između pojedinih mjesta, u konstruiranju granice mi-oni poseže se za "subjektivno" utemeljenom

⁸⁵ M. ČERNELIĆ, 2005, 26.

vrijednosnom identifikacijom (*kod nas je ljepše*) ili stereotipizacijom (kao u slučaju odnosa Lovinca i Svetog Roka). Na regionalnoj razini poseže se pak za objektivnim čimbenicima koji su dio tradicijskog inventara i smatraju se karakterističnima za čitavo područje Like (primjerice tradicijska prehrana, elementi narodne nošnje i folklor), a imaju značenje svojevrstnih simbola. Funkciju simbola regionalnog identiteta ima i stereotipna slika pravog Ličanina, također proizišla iz simboličkog inventara tradicijske kulture. Regionalno se određenje dijelom oblikuje i u gospodarskom kontaktu s Dalmatincima pri čemu je temelj identifikacije također "objektivnog" karaktera, određen ekonomskim kontekstom koji je u međuvremenu izmijenjen, a s njime i način određenja *nas i njih*. Na trećoj analiziranoj razini koja je označena kao etnička/nacionalna, promatrane su dvije identifikacijske kategorije: pripadnost dvjema skupinama – Bunjevcima i Hrvatima. Iako je primarni fokus bio na propitivanju bunjevačkog identiteta, istraživanje je pokazalo kako on nije najistaknutiji na toj razini, već se u trenutku istraživanja više isticao nacionalni identitet. Pripadnost bunjevačkoj skupini mogli bismo označiti kao subetničku identifikaciju, znači i pripadnost Hrvatima, ali u specifičnom političko-povijesnom kontekstu dvije su se identifikacije različito primjenjivale. Izražavanje bunjevačkog i hrvatskog identiteta javlja se u interakciji s drugom zajednicom, pravoslavicima/Vlasima/Srbima. Pokazalo se kako je ta razina najkompleksnija od triju analiziranih jer u procesu identifikacije dolazi do preplitanja nekoliko razlikovnih obilježja (vjeroispovijesti, etniciteta i nacionalne pripadnosti), koja se ne mogu uvijek jasno razlučiti. Svaki od tih čimbenika pridonosi oblikovanju identiteta istraživane zajednice, ali važnost i aktualnost svakoga od njih u vezi je s društveno-povijesnim okolnostima. Način određenja *nas i njih* na toj se razini može iščitati iz naziva kojima jedni druge označavaju te iz njihova smještanja u vremenski/povijesni kontekst. Etonim Bunjevac, sudeći prema iskazima kazivača, u stanovnika lovinačkog kraja zadobiva značenje u opreci s etnonimom Vlah. Svijest o bunjevačkoj pripadnosti, dakle, na ovom se području prvenstveno oblikuje kroz konfesionalnu pripadnost i u interakciji s drugom skupinom, za razliku od primjerice primorskih Bunjevaca čija se identifikacija temelji i na razlikovnim "objektivnim" kulturnim obilježjima (način privređivanja, odijevanje i dr.).⁸⁶ Prema predodžbama i shvaćanju većine kazivača, oni nisu "pravi" Bunjevci. Bunjevac je identifikacijska oznaka kojom ih određuje *drugi* i to se određenje shvaća pejorativno, kao negativna atribucija. Uspoređuju se s drugima koji su,

⁸⁶ Više o tome u radovima N. ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, 2003; M. ČERNELIĆ, 2005; B. MUCKO, 2008; M. ČERNELIĆ – M. RAJKOVIĆ IVETA, 2010.

na račun toga što koriste etnonim Bunjevac kao vlastitu identifikacijsku oznaku, "više" Bunjevci ili "pravi" Bunjevci. Govoreći o tome, neki kazivači tvrde kako se nisu nazivali Bunjevcima jer su Hrvati. Razloge tome možda možemo iščitati iz političke situacije u kraju: etnonim Bunjevac u opreci s etnonimom Vlah funkcionira kao identifikacijska oznaka do Drugog svjetskog rata kada se počinje mijenjati politička situacija i kada se aktivira drugi identifikacijski okvir, onaj nacionalni, čemu je pak najsnažniji poticaj Domovinski rat gdje se opreka Bunjevci-Vlasi dokida. Dolazi do svojevrsnog identifikacijskog pomaka; nacionalna pripadnost postaje onaj važniji identifikacijski okvir tako da u trenutnom kontekstu funkcionira samo opreka Hrvati-Srbi. Iznese tvrdnje svjedoče o tome kako je identitet "višeslojan i stalno promjenjiv proces pa se u istraživanju moraju uzimati u obzir društveni, kulturni, zemljopisni i povijesni kontekst kao važni čimbenici"⁸⁷ u njegovu oblikovanju. Na tom tragu, uzevši u obzir da se većina kazivača izjašnjavala kao Bunjevci, iako ne u trenutku istraživanja, moglo bi se zaključiti kako je u ovom slučaju riječ o različitim razinama bunjevačkog identiteta. Bunjevački se identitet u opoziciji s vlaškim očituje do određenog razdoblja kada s promjenom šire društveno-političke situacije počinju prevladavati drugačije opozicije. Bunjevački identitet "pada u drugi plan" jer se aktivira drugi, u tom trenutku važniji, identifikacijski okvir. Kako je već rečeno, identitet je višeslojan fenomen i podložan je promjenama, a pojedine se njegove razine intenziviraju s obzirom na kontekst u kojem se identifikacija odvija što pokazuju i rezultati ovog istraživanja. Budući da je istraživački rad na području Lovinca još "u povojima" a boravak na terenu bio je relativno kratak, ali i s obzirom na izrazitu kompleksnost fenomena kao što je identitet, smatram opravdanim tvrditi da bi neko iduće istraživanje moglo donijeti i drugačije, možda preciznije, zaključke.

---

⁸⁷ T. RUBIĆ, 2004-2005, 117.

Literatura i izvori

- Jasna ANDRIĆ, O Kranjcima, *Folia onomastica Croatica*, 10, Zagreb, 2001, 1-21.
- Mile BUDAK, *Opanci dida Vidurine*, Zagreb, 1996.
- Anthony P. COHEN, *The Symbolic Construction of Community*, London, 1985.
- Jasna ČAPO ŽMEGAČ, Objektivni i subjektivni čimbenici identifikacije sa zajednicom. *Etnološka tribina*, 20, Zagreb, 1997, 69-82.
- Milana ČERNELIĆ, Pristupi istraživanju bunjevačkih identiteta, *Studia Ethnologica Croatica*, 17, Zagreb, 2005, 25-47.
- Milana ČERNELIĆ – Marijeta RAJKOVIĆ IVETA, Oglad o primorskim Bunjevcima: povijesna perspektiva i identifikacijski procesi, *Studia ethnologica Croatica*, 22, Zagreb, 2010, 283-316.
- Marija FRIŠČIĆ, Seoski sastanci mladih (prela), *Etnološka tribina*, 22, Zagreb, 1999, 53-69.
- Mile JAPUNČIĆ, *Lovinački kraj*, Zagreb, 2000.
- Vjeran KATUNARIĆ, *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb, 2003.
- Cvjetko MILANJA, Mile Budak i njegova lička saga, *Opanci dida Vidurine*, Zagreb, 1996, 5-9.
- Lena MIROŠEVIĆ – Branimir VUKASOV, Prostorni identiteti otoka Paga i južnoga podvelebitskog primorja, *Geoadria*, 15/1, Zadar, 2010, 81-108.
- Bojan MUCKO, O identitetu primorskih Bunjevaca: Primjer Krmpota i sjevernog Velebita, *Senjski zbornik*, 35, Senj, 2008, 213-240.
- Luka PAVIČIĆ, *Lovinac. Monografija*, Zagreb, 1987.
- Tihana RUBIĆ, Pitanja i razine identiteta na primjeru kulturnoumjetničkih društava na Kordunu, *Etnološka tribina*, 27-28, Zagreb, 2004-2005, 111-146.
- Tihana RUBIĆ, Gospodarske veze Krasnara s Kuterevcima i Švičanima, *Senjski zbornik*, 32, Senj, 2005, 425-448.
- Duško SEKULIĆ, Prostor i identitet, *Erasmus*, 19, Zagreb, 1997, 46-57.
- Marko ŠARIĆ, Bunjevci u ranom novom vijeku. Postanak i razvoj jedne predmoderne etnije, *Živjeti na Krivom Putu. Etnološko povijesna monografija o primorskim Bunjevcima*, sv. 1, ur. M. Černelić, M. Rajković, T. Rubić, Zagreb, 2008, 15-43.
- Marko ŠARIĆ, Predmoderne etnije u Lici i Krbavi prema popisu iz 1712./14. godine, *Identitet Like: Korijeni i razvitak*, knjiga I, ur. Ž. Holjevac, 2009, 325-284.
- Nevena ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Prilozi poznavanju primorsko-bunjevačkog identiteta, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 425-444.
- Ivana VUKOVIĆ, Prelo u Krasnu u tradicijskom i suvremenom kontekstu, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2005, 449-468.
- Hrvatski jezični portal, <http://hjp.srce.hr/index.php?show=main> (zadnje gledano 20.12.2010.)
- Stranica općine Lovinac, <http://www.lovinac.hr/index.php?content=pocetna> (zadnje gledano 23.12.2010.)

LOCAL, REGIONAL, ETHNIC/NATIONAL – LEVELS AND FACTORS OF IDENTIFICATION THROUGH THE EXAMPLE OF THE LOVINAC REGION

Summary

Assuming that the identity of a particular community is constructed by the interaction with other communities, this work analyses the construction of the identity of the Bunjevci population in the municipality of Lovinac (southern Lika) on three levels, local, regional and ethnic/national. Besides of the levels of identity, analysed here are the identification means where the main starting point is the presumption of how a community is defining itself towards some other community emphasising the differing characteristics. On the local level where there exists no great cultural, 'objective', differences between individual places, in constructing borders between *us-them*, the 'subjective' value-based identification or stereotypes were used. On the regional level, objective factors reach out that are part of the traditional cultural inventory and are considered characteristic of the entire region of Lika, and have a peculiar meaning as symbols. Regional determination is also partly shaped with the economic contact with Dalmatians where the basis of identification is also 'objective', determined by economic context. On the third level there are two categories of identification, sub-ethnic (Bunjevci origins) and nationality (Croatian). Processes and the variability of identity is very visible at this level since the construction of identity comes by merging several distinguishing features, religion, ethnicity and national origin which are not always distinguished. The method of defining *us and them* can be seen from the name which they use to call each other, as well as their placement in a temporal/historical context. The awareness of belonging to Bunjevci is shaped by the interaction with another group; the ethnonym Bunjevci assumes significance especially in contrast with the ethnonym Vlach. Bunjevci is an identifiable sign which is determined as *the others* and it is understood as pejorative, as a negative attribute. According to the perceptions and understanding of most interviewees, they are not 'real' Bunjevci. The reasoning behind this can perhaps be read in the regional political situation: the ethnonym Bunjevci in opposition with Vlach ethnonyms functions as an identification code till the Second World War when the political situation starts to change, and when other identification framework was activated i.e. nationality, which became a powerful incentive in the Homeland War where the Bunjevci-Vlachs opposition was replaced with some sort of identification shift where nationality becomes more important.

Keywords: Bunjevci, identity, Lovinac region